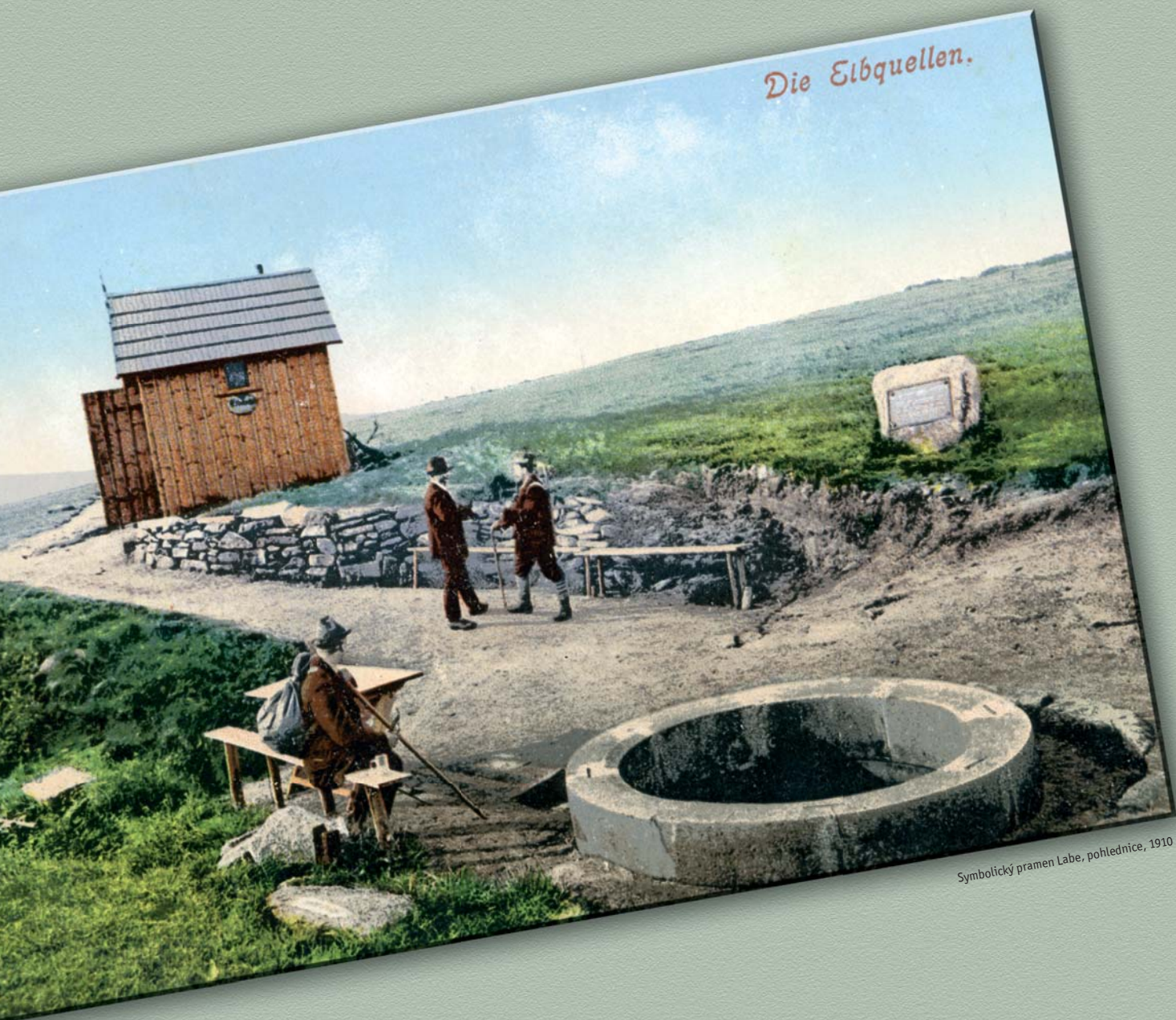

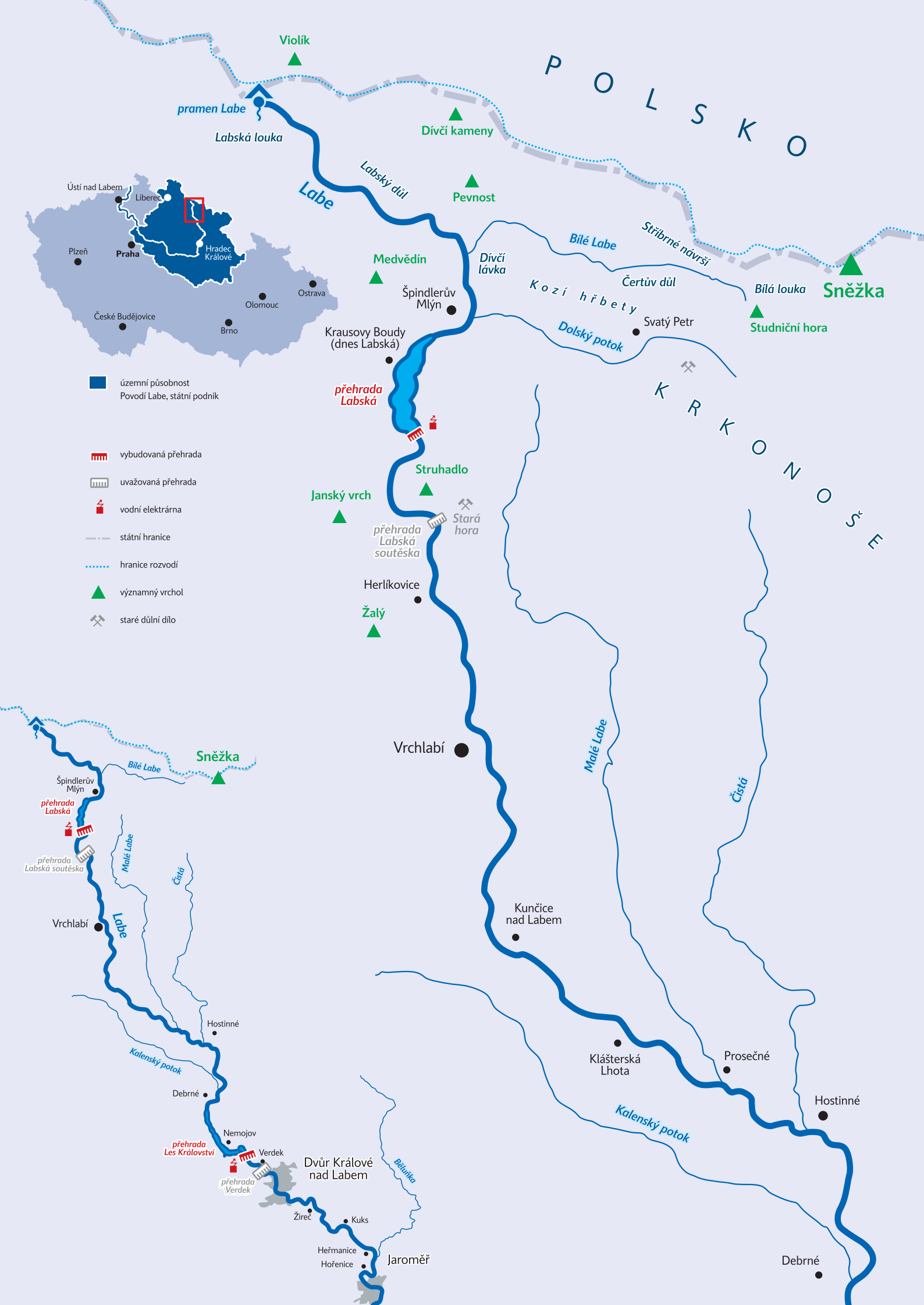
Die Elbquellen.

Symbolický pramen Labe, pohlednice, 1910

Labe v Krkonoších

U pramene třetí největší řeky střední Evropy

územní působnost
Povodí Labe, státní podnik

vybudovaná přehrada

uvažovaná přehrada

vodní elektrárna

státní hranice

hranice rozvodí

významný vrchol

staré důlní dílo

P O L S K O

K R K O N O Š T Ě

Violík

Dívčí kameny

Pevnost

Medvědin

Dívčí lávka

Bílá louka

Sněžka

Studniční hora

Krausovy Boudy
(dnes Labská)

přehrada
Labská

Struhadlo

Janský vrch

přehrada
Labská
soutěška

Stará hora

Herlíkovice

Žalý

Vrchlabí

Malé Labe

Čistá

Kunčice
nad Labem

Klásterská
Lhota

Prosečné

Hostinné

přehrada
Les Království

přehrada
Verdek

Dvůr Králové
nad Labem

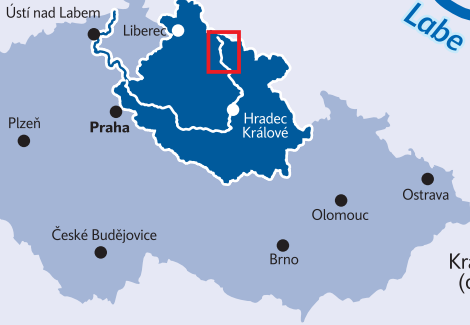
Žireč

Heřmanice

Hořnice

Jaroměř

Debrné

pramen Labe

Labská louka

Labe

Labský důl

Bílé Labe

Stříbrné návrší

Kozí hřbety

Dolský potok

Čertův důl

Svatý Petr

Špindlerův
Mlýn

Stará hora

Vrchlabí

Kunčice
nad Labem

Klásterská
Lhota

Prosečné

Hostinné

přehrada
Les Království

přehrada
Verdek

Dvůr Králové
nad Labem

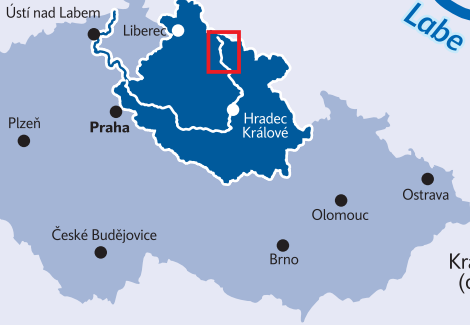
Žireč

Heřmanice

Hořnice

Jaroměř

Debrné

Obr. 1 Velký labský vodopád s Labskou boudou, pohlednice, 1920

Horní Labe

Řeka Labe je po Dunaji a Rýnu třetí největší řekou ve střední Evropě. Plocha, kterou Labe odvodňuje, se rozkládá na území čtyř států, Spolkové republiky Německo, České republiky, Rakouska a Polska. Pramení v Krkonoších v České republice, srdci Evropy, v nadmořské výšce 1386,3 m. Ústí do Severního moře ve Spolkové republice Německo u Cuxhavenu – Kugelbake. Celková délka Labe od pramene po ústí do Severního moře je 1095,3 km, z toho na území České republiky 368,7 km.

Rozdělení českého Labe na *horní, střední a dolní* se začalo používat koncem 19. století v souvislosti s úmyslem vybudovat na Labi od Jaroměře do Mělníka a dále na hranici se Saskem u Hřenska efektivní vodní cestu, která by u Pardubic byla napojena na plánovanou vodní cestu Labe-Odra-Dunaj. Podhorský úsek Labe od pramene po Jaroměř, tzv. horní Labe, který se ke splavnění nehodil, byl zařazen z hlediska *přivádění vody* do kategorie přítoků této vodní cesty. Horní Labe je dlouhé 81,3 km a přibližně 60 % délky jeho koryta je dnes upraveno.

Labská louka, na které Labe pramení, leží v západních Krkonoších. Přibližně kilometr od pramene přepadá Labe poblíž Labské boudy přes okraj Labského dolu a vytváří tzv. Velký labský vodopád, který překonává výškový rozdíl 35 m v řadě kaskádovitých stupňů. Pod tímto vodopádem Labe pokračuje asi 200 m

v prudkém klesání na dno Labského dolu. Vlastní Labská rokle, kterou si Labe při své cestě do Labského dolu vytvořilo, je zcela nepřístupná. Vodopád není po většině roku příliš vodný, proto jeden z dřívějších majitelů Labské boudy, pan Šír, zřídil v roce 1859 nad vodopádem menší nádrž se stavidlem. Pro pobavení turistů pak vodu za mírný poplatek z nádrže vypouštěl a předváděl *vodopád v plné síle...* Uprostřed Labského dolu pod soutokem s Dvorským potokem najdeme na Labi druhý tzv. Malý labský vodopád výšky 17 m, který tvoří soustavu vodopádových stupňů. Také na přítocích Labe v Labském dole je celá řada vodopádů, například na Pudlavě výšky 129 m, Dvorském potoce výšky 68 m nebo na Pančavě, který je se svojí výškou 148 m nejvyšším vodopádem v celé České republice. Také na horní hraně tohoto vodopádu nechal koncem 19. století pan Šír vybudovat stavidlo na zachycování vody.

Nad zástavbou Špindlerova Mlýna u Dívčí lávky se do Labe vlévá Bílé Labe, nejvýznamnější a největší přítok v oblasti Krkonoš. Bílé Labe pramení pod Sněžkou v západní části Úpského rašeliniště a cestou do údolí vytváří řadu kaskád a vodopádů, například Plotnový (výšky přibližně 14,5 m), Balvanitý (8,3 m), Velký skok (2,4 m) nebo Velký (4 m).

Špindlerův Mlýn, dnes centrum letních a zimních sportů, vděčí za svůj vznik rozmáhající se těžbě

Obr. 2 Malý labský vodopád

Obr. 3 Gentiana esclepiadea

dřeva a barevných rud, které byly v těchto končinách v 16. století objeveny. V centru roztroušené osady dřevorubců a horníků, kteří sem za prací přišli z alpských zemí, stál vodní mlýn a přes Labe dřevěný most. Mlynářem zde byl v 18. století pan Spindler, podle kterého se začalo celé osadě říkat Špindlerův Mlýn (Spindlers Mühl). Po roce 1865 se osada začíná měnit na turistické a lázeňské centrum. V roce 1880 měl Špindlerův Mlýn již 120 domů. Řada starších domů a bud byla postupně přestavěna na ubytovací a stravovací zařízení. Vznikla řada na tu dobu luxusních hotelů, např. Spindlers Mühl (Špindlerův Mlýn) přestavěný z původního mlýna, hotel Wiesenhaus (Luční dům), hostinec rodiny Erlebachů, Villa Krakonoš nebo Marienwarte, restaurace Sněžka a mnohé další. Čistý horský vzduch, klid, procházky do přírody, ale také vzorné služby, rozumné ceny, vzducholéčebné a balneologické procedury přitahovaly zástupy lázeňských hostů.

Na Špindlerův Mlýn navazovaly obce Bedřichov a Krausovy Boudy (dnes součást Špindlerova Mlýna), další původně budní enklávy, kde u Labe stávala sklárna, pila a mlýn. V místech dnešní přehrady Labská vtéká Labe do skalnatého úzkého údolí. Mezi kopci Struhadlo a Janský vrch, v místě zvaném Volský důl nebo také Kukačka je více než 1 km dlouhá tzv. Labská soutěska. Labe zde teče ve velkém sklonu ve velice úzkém korytě se spoustou skal, balvanů a obřích hrnců.

Od Herlíkovic se úzké údolí začíná rozšiřovat a Labe vtéká do průmyslového města Vrchlabí a tím také do oblasti Podkrkonoší. Vrchlabí má jméno řeky ve svém názvu. Doslovný překlad původního německého názvu města Hohenelbe totiž zní Horní Labe. Odtud pak Labe pokračuje přes město Hostinné a Dvůr Králové nad Labem, kde vstupuje do České křídové tabule, k Jaroměři.

Obr. 4 Labe ve Špindlerově Mlýně

Obr. 5 Prameniště Labe na Labské louce se symbolickým pramenem

Kde vlastně Labe pramení?

Labe bylo známé již za císaře Tiberia (42 př. n. l. až 16 n. l.), který chtěl jeho střední a dolní tok učinit hranicí římské říše. O tom, kde řeka pramení, tehdy nikdo nevěděl, ani si tuto otázku nekladl. Řecký geograf, astronom a astrolog Klaudius Ptolemaios (asi 85–165 n. l.), který sepsal za pomoci starších zeměpisných textů rozsáhlou *Geographii* čili *Zeměpis*, umístil prameny Labe na 39° délky a 50° severní šířky, do východní části Sudet. [1] O to, kde „tyto“ Sudety hledat, se později vedly četné spory. Při popisu jednotlivých kmenů, které obývaly Germánii, což bylo tehdy území zahrnující také dnešní Čechy a Moravu, umístil Ptolemaios do dnešního Podkrkonoší kmen Korkontů. Z toho pozdější filologové prý vyvodili název horstva Krkonoše.

V západní části Krkonoš byla od nepaměti známá řada pramenů vyvěrajících na Labské louce, v Labském dole, na Stříbrném návrší či na Bílé louce, které se stékaly a pokračovaly do Vrchlabí jako Labe.

Pozornost se časem soustředila na dva z nich, resp. na dvě prameniště.

První se nacházelo na horní části planiny dnes nazývané Labská louka, pod vrcholem Violík. Z tohoto prameniště s průměrnou nadmořskou výškou kolem 1386 m vytékal potok, dnes nazývaný Labe. Ten zhruba po jednom kilometru přepadl vodopádem do Labského dolu, kterým protékal, a po necelých 8 km se stékal v místě později nazývaném U Dívčí lávky s potokem pramenícím na Stříbrném návrší. Prameniště na Labské louce znali již staří Slované, protože nedaleko něho vedla jedna z nejstarších obchodních cest, po které se od pradávna do Čech dopravovala sůl z dnešního Polska.

Druhé prameniště se nalézalo na Stříbrném návrší, na planině mezi Luční horou, Studniční horou a Hraničním hřebenem, která se dnes nazývá Bílá louka. Z tohoto prameniště s průměrnou nadmořskou

Obr. 6 Prameny Labe, nejstarší obrazová mapa Krkonoš, poslední čtvrtina 16. století

Legenda (dle [2]): 1 zde se uvádí „Labe pramen z 11 studánek, které vytékají na 50. stupni severní výšky“; lokace tohoto pramene zhruba odpovídá prameni Bílého Labe na Bílé louce; 2 další prameny v okolí Zlatého návrší, které byly považovány za pramen Labe; 3 stará obchodní cesta z Čech do Slezska; 4 Polední kameny s nejstarším vyobrazením Krakonoše, pána hor

výškou asi 1465 m vytékal potok, dnes nazývaný Bílé Labe, který kaskádami a vodopády prudce stékal úzkým údolím a po více než 9 kilometrech se stékal s potokem přítékajícím z Labského dolu. Právě toto prameniště je výrazně vyznačeno v nejstarší obrazové mapě Krkonoš z poslední čtvrtiny 16. století. K němu autor mapy připsal poznámku: *Labe pramen z jedenácti studánek, které vytékají na 50. stupni severní výšky* [2], která v podstatě odkazuje na Ptolemaia.

Proč nakonec bylo toto prameniště „zavrženo“, přestože leží ve vyšší nadmořské výšce a potok, který z něho vytéká, na soutoku s potokem z Labského dolu má delší tok a větší průtok, má svůj příběh. Ten však nesouvisí s obecným názorem či vědeckým nalezením pravdy o prameni třetí největší evropské řeky, ale se

spory o hranice panství, k jejichž ukončení nakonec významně přispělo „přemístění“ pramene Labe z Bílé na Labskou louku.

Vše se odehrálo ve 2. polovině 17. století. Tehdy vedla česká strana v čele s hrabětem Pavlem Morzinem (1615–1688), majitelem vrchlabského panství, a strana slezská reprezentovaná hrabětem Schaffgotschem, majitelem panství Kynast ve Slezsku, dlouhodobé spory o hranice svých panství. Hrabě Kryštof Leopold Schaffgotsch si nárokoval rozsáhlé území na dnešní české straně s hraniční linií: Sněžka – prameniště potoka dnes nazývaného Bílé Labe a po jeho toku linie pokračovala k Dívčí lávce u Špindlerova Mlýna, odtud přes Medvědí k pramenům Mumlavy a podle ní k Jizeře. Rozsáhlé území, které si hrabě Schaffgotsch

nárokoval, mimo jiné zahrnovalo také Labský důl a Labskou louku a velký klín mezi Jizerou a Mumlavou na sousedním brannském a jilemnickém panství hrabat Harrachů. Česká strana, která prosazovala česko-slezskou hranici od Sněžky po hřeben Krkonoš k Mrtvému vrchu nad Harrachovem a odtud až k Jizeře, své nároky opírala o ustanovení místosudího Království českého z roku 1600, aby při nedostatku průkazných písemných materiálů, hraničních znamení a věrohodných svědků se při hraničních sporech používaly přirozené hranice, kterými jsou mimo jiné hory a jejich hřebeny. [3] Proto nechtěla přistoupit na vedení hranice po vodních tocích, jak navrhovala slezská strana.

Soudní spory se značně protahovaly a nikam nevedly. Nepomohlo ani dobrozdání ve prospěch české strany, které v roce 1648 po prozkoumání mapových a listinných dokladů vypracoval Bohuslav Balbín (1621–1688), český historik a člen jezuitského řádu. Nakonec v roce 1684 byla zapojena do rozřešení sporu církev. Plán byl jednoduchý: připojit sporné území ke královéhradecké diecézi, neboť hranice diecéze je i hranicí zemskou a zemská hranice určuje hranice panství. Jako záminka se hodil pramen řeky Labe, který do té doby nebyl pevně stanoven a který jen bylo třeba „umístit“ na spornou Labskou louku, tam také vysvětit a tímto aktem potvrdit hranici vedenou po hřebeni Krkonoš na straně vrchlabského panství.

Důležitého úkolu se zhostil na pozvání hraběte Morzina světitel královéhradecký biskup Jan František Kryštof z Talmberka, který 19. září 1684 podstoupil cestu do Vrchlaví a dále přes Jilemnici a Rokytnici nad Jizerou starou zemskou stezkou na Labskou louku. Kuriózní bylo, že si pan biskup s sebou vzal také velblouda, kterého od hraběte Morzina dostal darem. Jak strastiplná cesta plná nástrah osudu to byla, popisuje o měsíc později sám pan biskup v dopise hraběti Morzinovi:

... nedbaje špatného počasí, dal jsem se časné ráno na cestu. Mešní potřeby a stan odeslal jsem již večer napřed. Moji lidé šli však tak pomalu, že jsem je dostihl ještě v Rokytnici.

Obr. 8 Prameniště Bílého Labe na Bílé louce, pohlednice, 1908

Obr. 7 Cesta Labským dolem, pohlednice, 1905

Abych uspil cestu, najal jsem tamní lidi, kteří si náklad rozdělili a také stůl (pozn. oltář) nesli na Krkonoše. Stan jsem dal naložiti na velblouda. Sám s jedním páterem Jezuitou a s jedním z mých kaplanů (druhý se na poloviční cestě pro závrať vrátil do Rokytnice) a s několika lidmi jsem došel sice ve stálém dešti, leč šťastně k jedné hodině odpolední nahoru, kdež si s námi Krakonoš zahrál. Ač jsme měli s sebou vše k rozdělání ohně, nebylo nám možno před uplynutím půlhodiny jej rozdělati. Mezitím bylo takové chladno a ostrý vítr jako v zimě. Ale při tom nezůstalo. Cestou vprostřed hory upadl velbloud se stanem a nechtěl vstáti, takže lidé musili porazit čtyři stromy, naložiti na ně stan a donésti jej nahoru. Jakmile jsme tam přišli, chtěli jsme stan postaviti. Nenalezli jsme však stanových tyčí, neboť moji nepozorní lidé je zapomněli v Jilemnici, a proto jsme byli nuceni použiti místo nich k postavení stanu jednoho z přinesených kmenů... Po mši pan biskup došel k vlastnímu prameni Labe, který posvětil. Po ukončení (pozn. vysvěcení) napili se všichni přítomní z posvěceného Labského pramene, načež jsem podělil své i Vaší Lásky lidem (pozn. lidem hraběte Morzina) z mála svých studených zásob. Nechtěl jsem se déle zdržeti. Protože nebylo možno po kluzké cestě jeti kořmo, zřídili jsme ze stolu nosítka a osm mužů stále se střídajících snášelo mne dolů. Když jsme již minuli les nad Rokytnicí, dva z oněch chlapísek klopýtli a já jsem sletěl s dosti vysoka, bohudík šťastně a bez úrazu, postaviv se na nohy. Asi o půl deváté jsme došli do Rokytnice. [4]

Hrabě Schaffgotsch nechtěl důsledky vyplývající z vysvěcení pramene Labe na Labské louce dlouho uznat. Ke konečnému soudnímu rozhodnutí, které padlo roku 1710, však „neustranně“ přispění církve v tomto sporu hrálo rozhodující roli. Tak dobře ve sporu nedopadl hrabě Harrach, majitel sousedního panství Jilemnice a Branná, který se musel v západních Krkonoších vzdát velké části území mezi Harrachovem a prameny Jizery porostlého přibližně 4500 ha kvalitního lesa. [3] Ukončením sporu o hranice panství byla také definitivě vyřešena otázka hranice Českého království v oblasti panství Morzinů a Harrachů a pramen řeky Labe již natrvalo „zůstal“ na Labské louce.

Obr. 9 Občerstvení u Labské studánky, polovina stereopohlednice, před rokem 1884

Labská studánka neboli studně

Koncem 18. století se do Čech začínají šířit svobodné myšlenky Jean-Jacques Rousseaua (1712–1778) volající po návratu k přírodě a k lidské přirozenosti. Velkou módou se proto stávají toulky přírodou a divokou krásou hor. Krkonoše s prameništěm největší české řeky není výjimkou. Počet návštěvníků podstatně vzrostl po roce 1865, kdy se nedaleká dřevařská obec Špindlerův Mlýn začíná měnit na „klimatické lázně“ a sportovní a turistické centrum. Zpřístupnění hřebenu Krkonoš a pramene Labe také napomohla nová turistická cesta, kterou nechal vybudovat hrabě Jan Harrach (1828–1909), velký milovník Krkonoš, a to z Harrachova kolem Mumlavy na Labskou louku a odtud přes pramen Labe k Labské boudě a do Špindlerova Mlýna – Bedřichova. Místní obyvatelé zájem o horskou turistiku uvítali a také využili. Zámožné turisty na túrách doprovázeli jako průvodci, nosiči zavazadel či dokonce jako nosiči turistů.

Dřevěné boudy a seníky roztroušené po svazích se brzy změnil na ubytovací hostince. Na rozcestích a u cest stávaly různé přístřešky, kde se prodávalo jídlo a pití. Cestou turistům nechyběla ani hudba. Očitý svědek o tom vypráví: *U Labského pramene vítal turisty kolovrátkář. Vyhrával písně světské a vojenské, myslím, že „Radeckýmarš“, a také jednu mariánskou. Na kolovrátku měl štítek s nápisem: „Jsem otec závodníka Bohumila Hanče, tragicky zesnulého roku 1913 na Zlatém návrší“.* *Flašinet býval odměnou za zásluhy v c. k. armádě. Hančův otec jej dostal za život svého syna.* [5] (poznámka: Bohumil Hanč (1886–1913), český sportovec a lyžař, tragicky zahynul během mezinárodního závodu na hřebenech Krkonoš)

Vítaným občerstvením pro výletníky byla také voda z labského pramene. Pro snadnější přístup k vodě místní vyhloubili v přístupném terénu několik desítek

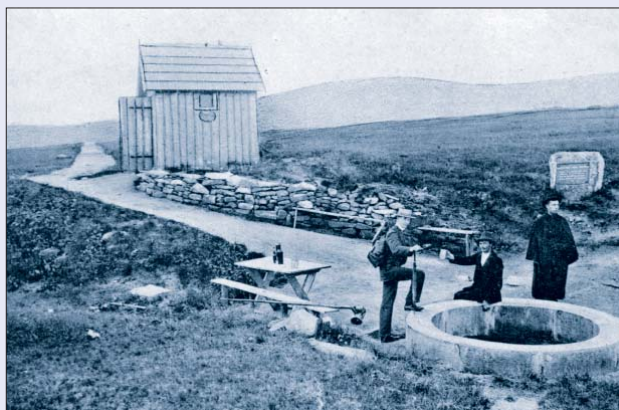
Obr. 10 Osazování kamenné obruby kolem symbolického pramene, pohlednice, 1884

metrů pod prameništěm vedle labského potoka jímací studnu, u které byl vždy po ruce ochotný domorodec pro nabrání a podání sklenice vody.

V den 200. výročí svěcení se v roce 1884 u pramene Labe konala oslava, které se účastnilo několika stovek lidí, včetně školní mládeže a turistů. Tuto slavnost inicioval nájemce nedaleké Labské boudy Lambert Erlebach pravděpodobně nikoli z nezištných důvodů. Pro lepší přístup se slavnost měla konat u jímací studně, nikoli u vlastního prameniště. Proto byla tato studně rozšířena a opatřena kruhovým žulovým pažením. Také okolí studny bylo zplanýrováno a zbaveno kleče. Tím se toto kruhové pažení neboli Labská studna dostalo do povědomí jako místo skutečného pramene řeky Labe, i když tomu tak není... *Labský potok temení se (pozn. pramení) zde ve výši 1346 metrů v mocném vřídle na způsob studně ohrazeném, jemuž dáno také jméno Labská studně. Voda jeho jest velmi čistá a nízké teploty a každý turista rád od strážce pramene, jehož útulek jest v primitivní boudě, přijme sklínku se zdravým a osvěžujícím tím nápojem* píše v roce 1897 český novinář a spisovatel Václav Durych ve svých Cestopisných skicách. [6]

Terén v okolí Labské studánky se několikrát upravoval. Časem vyrostly různé zídky ze žulových kamenů, labský potůček byl několikrát v okolí Labské studně „schován“ pod zem. Dnešní úprava vznikla v roce 1968 z iniciativy a peněz východočeského Krajského národního výboru. Při ní byl celý prostor v okolí Labské studánky urovnán do širokých teras a labský potůček se dostal opět napovrch.

Trvalá bouda u Labské studánky nikdy nebyla postavena, i když se o to mnozí snažili. Koncem 18. století vznikl dokonce záměr postavit na Labské louce kostelík s přístřeškem pro ubytování faráře, který by poskytoval duchovní útěchu poutníkům i obyvatelům okolních bud. Vždy tu však stávaly dočasné přístřešky, boudičky a kiosky s prodejem pohárků na pití a suvenýrů pro turisty. Poslední z celé řady těchto stánků byl odstraněn v roce 1968, při poslední velké úpravě okolí pramene.

Obr. 11–14 Úprava okolí symbolického pramene, pohlednice, 1905, 1922, 1937, 1960

Obr. 15 Schematický tok Labe s mozaikovými znaky měst

Výzdoba okolí Labské studánky

V roce 1891 byla u symbolického pramene umístěna pamětní deska věnovaná Mariu Eduardovi Prosper Piette de Rivage (1846–1928), podnikateli, vzdělanci a humanistovi, který byl nazýván Otcem Krkonoš. Tento spoluzakladatel a nezištný podporovatel *Krkonošského spolku* má velkou zásluhu na propagaci a rozvoji turistického ruchu v Krkonoších. Tato pamětní deska byla několikrát přeinstalována a nakonec po 2. světové válce odstraněna, neboť *Krkonošský spolek* byl od 30. let 20. století propagátorem nacionalismu a fašismu. Toho se naštěstí Piette de Rivage nedomořil.

Dnešní výzdobu dokreslují dvě pamětní desky, obě věnované Janu Bucharovi (1859–1932), českému učiteli a propagátoru lyžování a horské turistiky v Krkonoších. První desku věnoval v roce 1929 Klub československých turistů k jeho 70. narozeninám, druhou turistické spolky v Jilemnici a Vrchlabí k 100. výročí jeho narození a 70 letům organizované turistiky. Obě desky jsou upevněny na žulovém kameni, jedna vpravo a druhá vlevo od Labské studánky.

Vpravo od Labské studánky byl při úpravách v roce 1968 postaven kamenný sokl se zídka, na kterou byl umístěn schematický kovový tok Labe s přítoky Orlicí,

Cidlinou, Jizerou, Vltavou, Ohří, Saalou, Havolou a Muldou s nápisem *Labe – výška pramene 1386,3 m nad mořem – délka toku 1154 km*. Podél schematického toku byly osazeny mozaikové znaky 12 českých a 12 německých měst, kterými Labe od pramene po ústí u Hamburku protéká. Tyto znaky pak byly v roce 1993 doplněny o dva znaky německých měst a v roce 2006 o další dva znaky českých měst. Najdeme zde znaky města Špindlerův Mlýn, Vrchlabí, Hostinné, Dvůr Králové, Jaroměř, Hradec Králové, Pardubice, Kolín, Poděbrady, Nymburk, Mělník, Litoměřice, Ústí nad Labem, Děčín, Pirna, Dresden, Meissen, Riesa, Torgau, Wittenberg, Schönebeck, Magdeburg, Wittenberge, Dömitz, Lauenburg, Hamburg, Otterndorf a Cuxhaven. Celé výtvarné dílo navrhl výtvarník Jiří Škopek.

Poslední zdobný prvek získal symbolický pramen v roce 2006. Je jím dřevěná socha pololežící dívčí postavy s keramickým pramenem v natažených rukou, u které byla na dřevěném podstavci umístěna Modlitba za vodu. Tato socha byla vytvořena při setkání dřevosochařů v Rokytnici nad Jizerou v roce 2006 a na místo byla nainstalována v rámci česko-německého projektu *Velebím tě Labe, ty libé*.

Obr. 16 Pamětní deska věnovaná Janu Bucharovi v roce 1959

Obr. 17 Dřevěná socha dívčí postavy

Krkonoše a jejich bohatství

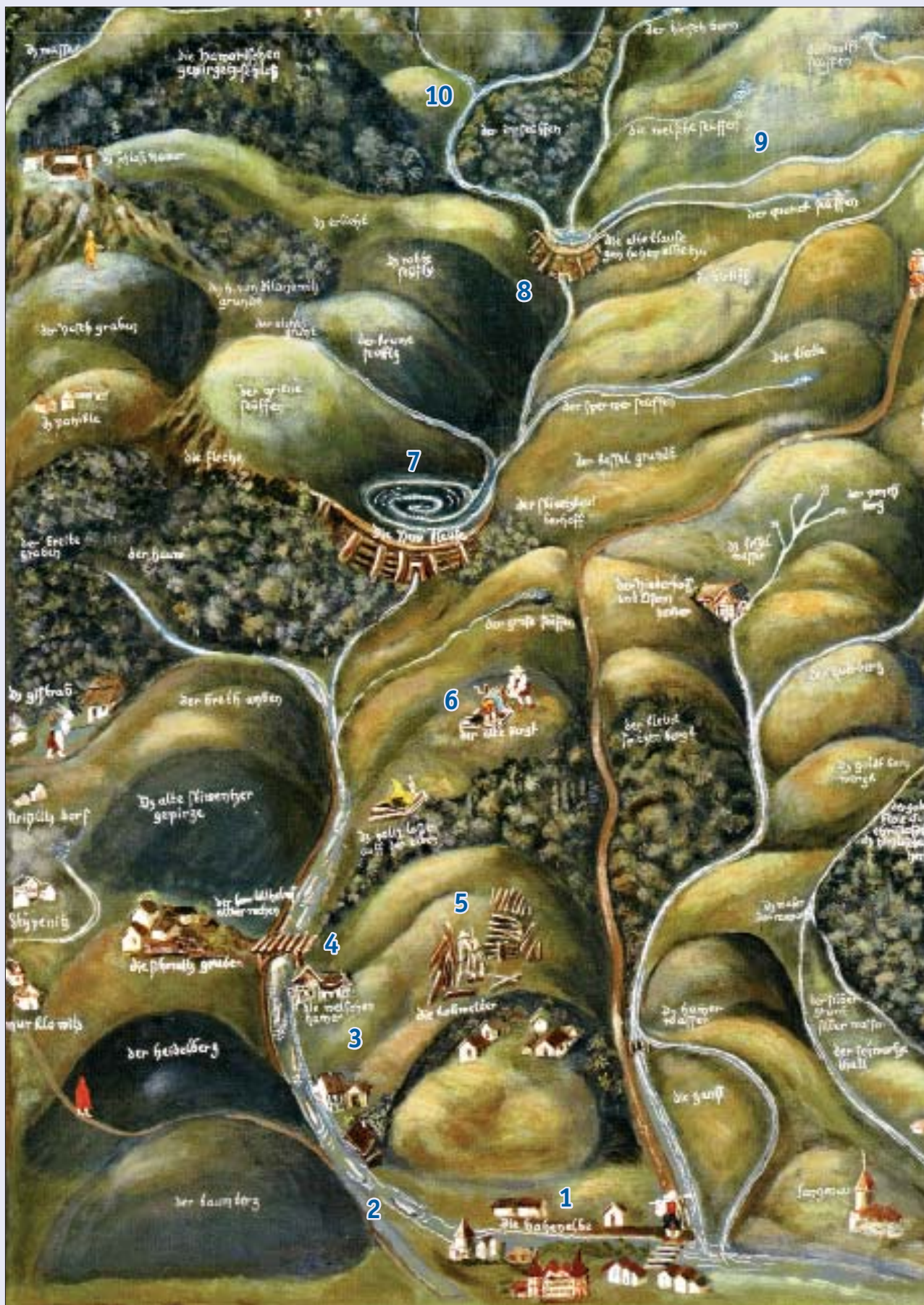
Hraniční území mezi Čechami a Slezskem, jehož centrem byly Krkonoše, pokrýval před 800 lety rozsáhlý komplex lesů, který tvořil neprostupný pomezí hvozdu zasahující hluboko do vnitrozemí. Přepládal v něm buk, javor, jasan, jilm, jedle, které v 1000 m n. m. vystřídal smrk a od přibližně 1250 m n. m. kleč. Pomezí hvozdu byly odedávna majetkem panovníka, jehož snahou bylo získat z nich co možná největší zisk. Ve 13. století tento pomezí hvozdu včetně Krkonoš panovník rozdělil na jednotlivá panství; v západní části Krkonoš odvodňované řekou Jizerou vzniklo panství jilemnické a brannské, ve střední části odvodňované Labem panství vrchlabské, a ve východní části odvodňované řekou Úpou panství trutnovské, maršovské, žacléřské a Vlčickým potokem (přítok Labe) panství vlčické. Téměř celé Krkonoše ze slezské strany patřily od 14. století majitelům hradu Chojník (německy Kynast) ležícím 5 km jižně od městečka Jelenia Góra v dnešním Polsku.

Majitelé panství přivedli na práci německy mluvící kolonisty, kteří klučením a mýcením lesa získávali v podhorských oblastech zemědělskou půdu a pastviny. Postupně se život posunoval pozvolna směrem do hor, které poskytovaly panstvu lovnou zvěř a později, po objevení rudného bohatství, i naději na zisk. Hlavně však hory představovaly nevyčerpatelný zdroj dřeva.

Spotřeba dřeva mnohonásobně stoupla po roce 1533, kdy přišel do Krkonoš korutanský důlní znalec Kryštof Gendorf z Gendorfu (1497–1563), kterého přilákala vidina rudného bohatství. V pramenné oblasti Labe se jeho pozornost zaměřila na dvě místa s již existující těžbou. Prvním byl důl ve Staré hoře na levém břehu Labe v místě zvaném Labská soutěska (dnes přírodní památka Herlíkovické štoly), kde se těžil velice kvalitní magnetit obsahující až 70 % železa. Druhým pak Dlouhý důl, úzké údolí mezi Luční horou, Zadní Planinou a Stohem v dnešním Špindlerově Mlýně, kde bylo začátkem 16. století objeveno stříbro, měď a další suroviny. S Gendorfem přišla nová vlna kolonistů, tentokrát z alpských zemí. Kromě řemeslníků to byli zejména dřevorubci, horníci a odborníci na zpracování rud. Na místě starého hamru ve Vrchlabí nechal Gendorf vybudovat železářské provozy, které byly co do produkce největší v tehdejších Čechách. Železná ruda se tavia v pecích dýmačkách, z nichž se surové železo dále zkujňovalo ve výkonných vlašských hamrech poháněných vodními koly. Vlastní zpracování železa pak probíhalo v kovárnách. Hlavními výrobky vrchlabské železářny byly kosy, plech, dráty a různé polotovary. Vše se vyváželo do Německa a pak dál do Evropy.

Obr. 18 Přeprava sena z Bílé louky do Svatého Petra, pohlednice, 1906

Obr. 19 Plavení dřeva po Labi, nejstarší obrazová mapa Krkonoš, poslední čtvrtina 16. století

Legenda (dle [2]): 1 město Vrchlaby; 2 splavované sáhové dřevo; 3 vlašský hamr; 4 hrable na zachycování sáhového dřeva; 5 stavba mlýně; 6 Stará hora u Herlíkovic, nejstarší důl železné rudy v Krkonoších; 7 nová klausa (Labská soutěska); 8 stará klausa (pod soutokem Labe s Bílým Labem); 9 Bílé Labe; 10 Labe

Obr. 20 Labe v Labském dole, pohlednice, 1915

Plavení dřeva z Krkonoš do Vrchlabí

Železářské provozy ve Vrchlabí spotřebovaly obrovské množství dřevěného uhlí, kutačí práce pak vyžadovaly dřevo, které se používalo také v běžném životě k topení, výrobě různého nářadí a jako stavební materiál. Co se nespotřebovalo na místě, bylo prodáváno do vnitrozemí, neboť začátkem 16. století byly již lesy v Polabí prakticky vytěženy. V době Kryštofa z Gendorfu se krkonošské lesy většinou těžily holosečně a nová výsadba se neprováděla. Odlesnění horského masivu Krkonoš v pramenné části Labe však nepostoupilo do takové míry jako v západní části Krkonoš od Sněžky po Rýchory, kde se v letech 1646 – 1709 intenzivně těžilo pro potřebu kutnohorských stříbrných dolů.

Doprava dřeva z nepřístupných horských oblastí Krkonoš bez jakýchkoli pozemních komunikací byla možná pouze po vodě. Kromě Labe se ve střední části Krkonoš dřevo plavilo Medvědíím a Dřevařským potokem (přítoky Labe v Labském dole), Bílým Labem (přítok Labe nad Špindlerovým Mlýnem), Červeným potokem (přítok Bílého Labe) a Svatopetrským potokem (přítok Labe ve Špindlerově Mlýně). Plavilo se nesvázané sáhové dřevo, což byly špalky dlouhé 1 sáh (přibližně 1,8 m). Ty se shazovaly do vodních smyků (dřevem vyložených žlabů), které ústily do plavných toků. Plavba dřeva byla náročná na počet obsluhujících, neboť dřevo bylo třeba cestou neustále

usměřňovat, aby nevznikaly zátarasy, a vyplavené kusy shazovat zpět do vody. Nepřetržitě bylo třeba také čistit koryto od připravených kamenů a zpevňovat poničené břehy.

Pro získání potřebného množství vody na splavení dřeva i v letním období se stavěly klausy, přehrady z kamene a přitesaných silných klád se spárami vymazanými dehtem, hlinou a ucpávkami z konopí, se stavidlem na vypouštění vody. [3] Podle nejstarší obrazové mapy Krkonoš z poslední čtvrtiny 16. století stála na Labi taková klausa pod soutokem s Bílým Labem a druhá větší pod dnešním Špindlerovým Mlýnem v Labské soutěsce. Výška větší klauzy se pohybovala okolo 9 m.

Plavené dřevo se ve Vrchlabí zachytávalo na hlavních hrablích, což vlastně byly hradlové jezy, a odvádělo náhonem s dalšími hrablemi a několika plaveništi, kde se vytahovalo a rovnalo do hranic. Vrchlabské hrable byly v provozu až do roku 1882, kdy byly zničeny povodní. Od roku 1879 plavba již stagnovala, neboť se začalo dřevo dopravovat povozy po nově vybudované silnici ze Špindlerova Mlýna do Vrchlabí.

Obr. 21 Hotel U německého císaře ve Špindlerově Mlýně zničený povodní v roce 1897

Velké krkonošské povodně konce 19. století

Povodně vyvolané prudkými dešti přicházejí do Krkonoš nejčastěji v červenci a srpnu. Od druhé poloviny 19. století však byly četnější a také intenzivnější. Mezi lety 1854–1880 postihlo horskou oblast v okolí řek Labe a Úpy nejméně 8 různě silných povodní a další následovaly. Jakýmsi katastrofálním povodňovým mezníkem se stal rok 1882 a zejména rok 1897.

Rozsah povodně v roce 1882 neměl do té doby v Krkonoších pamětníka. Dopoledne 17. července zasáhla hřebeny Krkonoš bouřka doprovázená silným deštěm. Vodní příval vyvolal na svazích hor pramenné oblasti Labe a Úpy vznik několika strukturálních mur neboli suťového proudu, který se projevuje utržením podmáčené zvětraliny o mocnosti 0,2-1,5 m a jejím sjetím ze svahu. Mury se pohybují velmi rychle

s katastrofálním následkem pro okolí. [7] Stržený materiál se navalil do údolí a dále se splavoval rozvodněnými toky. *Do Trutnova (pozn. na řece Úpě) došla zpráva o blížícím se nebezpečí v devět hodin večer. Ihned na to přivalily se ohromné spousty vody. Obraz, jež uzel lid počtem několika tisíc na břehu shromážděný, nevymizí nikomu z paměti, píše dopisovatel Národních listů a pokračuje: Ječící proud odnášel tisíce a tisíce sáhů polenového... Každým okamžikem narazil stržený most na železniční pilíř. Mezi dřívím odnášely vlny různá nářadí domácí a hospodářská, nábytek, peřiny, kolébky, šatstvo, pak vyvrácené kmene, trámy, žebříky, zkrátka nač člověk si pomyslí, hnalo se proudem v chaotické směsici. Množství utopených koní, krav a ovcí unášela voda hučící jako vzdálená bouře a mezi tím i několik mrtvol lidských plavalo na povrchu rozčerených vln...Bylo to příšerné podívání*

na burácející, pochodněmi ozářený proud, jindy tak tichý a klidný. Smutek zavládl v oné krajině, jež úplně je bez mostů, od ostatního světa zcela jest odloučena. Pošta pražská a vídeňská po dva dny nepřišla. Z Vrchlabí (pozn. na řece Labi) se oznamuje, že tamější Goldschmiedova přádelna, téměř čtvrt hodiny od břehu labského vzdálená, se sesula. Voda podemlela hlavní zdivo, jež v délce 30 metrů a ve výši dvou pater se sesulo a pohřbilo vše, co uvnitř budovy se nalézalo. Štěstí, že nepřišel při tom žádný lidský život na zmar, četná rodina majitele zachráněna z nebezpečí v posledním okamžiku... Škoda katastrofou způsobená páčí se na dva miliony zlatých. [8]

Povodně zasáhly Krkonoše opět v letech 1883, 1885, 1886 a 1888. [9] Největší z nich přišla koncem července roku 1897. Nebyla jen lokální záležitostí, katastrofa postihla dvě třetiny Čech, část Moravy a Slezska, Dolní a Horní Rakousy a velkou část Německa. ... Neštěstí způsobené rozpoutaným žívem nelze vypsat: Každé sebe podrobnější líčení zůstává daleko za děsnou skutečností... [10] O průběhu povodně jsou k dispozici podrobné informace, neboť v roce 1897 se srážky v Království českém již měřily na 687 stanicích, což byla v té době jedna z nejhustších staničních sítí na světě. [11]. Podrobné vyhodnocení povodně vydané tiskem v roce 1898 zpracovala Hydrografická služba v Rakousku.

Tuto povodeň opět vyvolaly několikadenní neobyčejně silné deště doprovázené větrem. Největšímu náporu byla vystavena severovýchodní česká pohraniční horská pásma, Jizerské hory a Krkonoše. Nejintenzivnější srážky byly 29. července 1897 v pramenné oblasti Jizery v Jizerských horách, kde ve stanici Nová louka byl naměřen denní srážkový úhrn 345,1 mm (tento úhrn nebyl dosud na území České republiky překonán). V Krkonoších byl naměřen téhož dne nejvyšší denní srážkový úhrn v pramenné oblasti Úpy v Obřím dole (Pec pod Sněžkou) ve výši 266 mm a Labe v Bedřichově (dnes Špindlerův Mlýn) ve výši 185 mm. [12] Následky této povodně byly katastrofální. Udává se, že v Krkonoších a Jizerských horách přišlo o život 120 lidí a hmotné škody dosáhly 14 mil. K. Osídlená centra středních a východních Krkonoš, tj. Špindlerův Mlýn a Pec pod Sněžkou, i podhůří na Labi po Hostinné a na Úpě po Trutnov byla zničena. K této zkáze a celkové devastaci krajiny v okolí rozvodněných toků dopomohla nejen voda, ale také stržený zemní materiál, balvany, štěrky a kmeny stromů z rozsáhlých strukturálních mur z oblasti Labského dolu a Obřího dolu. Rozvodněné toky si na mnoha místech vytvořily nové koryta, byla zcela zničena veškerá komunikační síť včetně mostů a lávek, uhynulo velké množství koní, dobytka a drobného domácího zvířectva, byla zničena úroda, zdemolováno kolem 100 obytných domů a dalších 130 vážně poškozeno, poškozeny nebo zničeny byly také tovární objekty a mnoho rodin zůstalo bez přístřeší i práce. [13] Jak to vypadalo v době povodně ve Špindlerově Mlýně, líčí očitý svědek: *Těžko věru vylíčiti hrůzy dnešní noci* (pozn. 29. července).

Obr. 22 Jedna z četných tkaloven ve Vrchlabí zničená povodní v roce 1882

Obr. 23 Zřícená silnice u Krausova mlýna po povodni v roce 1882

Obr. 24 Koryto Dolského potoka ve Svatém Petru po povodni v roce 1897

Obr. 25 Zničený most u Ettlova jezu ve Vrchlabí, 1882

Obr. 26 Nettlova brusírna dřeva v Tabulových boudách pod Špindlerovým Mlýnem, 1897

Obr. 27 Střecha zničené chalupy ve Svatém Petru, 1897

Po dvojité srážce dešťů na Bílé Louce (pozn. na hřebeni Krkonoš mezi Sněžkou a Kozími hřbety) přihnaly se včera na večer spousty vod, jež stále rostly, takže bylo vše pod vodou. Byl jsem celou noc vzhůru a mohu tedy vše vypovědět. K večeru protrhla se silnice „U koruny“ takže voda přetékala. Od „Koruny“ se lidé vystěhovali do letohrádku „Fridrichsheimu“ a obyvatelé hostince „U Slunce“ vystěhovali četníci až v půlnoci do hrabčích Harrachovské myslivny na vršku ležící, kam sehnali také plno dobytka. V hostinci „U německého císaře“ (přední hostinec při Labi a silnicí ležící) lidé zůstali. Tu v noci valily se vody od záhybu silnice po celém údolí labském,

ozývalo se strašlivé volání o pomoc, lidé „U německého císaře“ byli obklopeni vodou a bez pomoci. Stříleli, pak se ozvalo v temnu praskání, domek pana Erlebacha vedle hostince „U koruny“ se zřítit do vln; zase praskání – řítit se hotel „U německého císaře“. Všude volání a nařkání a k tomu stále déšť a déšť. [10]

Dopisovatel Národních listů dodává: ...A na záchraňování nebylo možno mysliti. V celé obci nebylo pochodně, ačkoli na potřebu tuto bylo včas upozorňováno, taktéž pořádné lano není dosud k dispozici. Vzájemné dorozumění se děje nyní v poledne házením lístků upevněných

na kámen z jednoho břehu na druhý... Jeden sklepník a podomek z hotelu utonuli. Mimo to postrádá se starý lesník Sedláček, jenž bydlil v baráčku na dolíku. Dva turisté v hotelu „U císaře“ se prý z děsu zastřelili... [14]

Katastrofa v roce 1897 nebyla však zdaleka poslední velkou povodní. Za hlavní příčinu katastrofálních následků povodně v roce 1882 a 1897 označili tehdejší odborníci zničenou vegetaci horského pásma severovýchodního pohraničí zejména Krkonoš, na které se negativně podepsala tři století hospodaření člověka v této oblasti. Nebylo to jen holosečné mýcení lesních porostů, ale také hospodaření na odlesněných plochách, které se využívaly pro pastevectví. Vzrůstající trend celoročního chovu dobytka si kladl nárok na čím dál větší pastviny a louky pro sklizeň sena. Vysekávala a vypalovala se také kleč, která rostla nad hranicí lesa a která podle tehdejšího názoru nebyla k ničemu použitelná. Likvidací lesního porostu i velkých ploch kleče postupně došlo k odnosu humusu, který se významně podílí na vsakovací schopnosti půdy. Ochuzená půda se postupně měnila na smilkové hole, souvislý nízký, hustý a tvrdý travní porost. Je

uváděno, že za hodinu vsákne do půdy na smilkové holi 14 mm, pod porostem kosodřeviny 72 mm a pod smíšeným porostem smrku a buku 134 mm vody. Také půdní kryt rostoucí ve stínu lesa se významně podílí na zadržování vody. Například mech dokáže zadržet až třikrát více vody než je jeho hmotnost za sucha. [3]

I přes zdánlivou prvotní nevyčerpatelnost zásoby dřeva na svazích středních Krkonoš začal být v 18. století dřeva, zvláště toho kvalitního, již citelný nedostatek. To vedlo na jednotlivých panstvích k různým opatřením, která však byla zaměřena pouze na produkci dřeva, nikoli na odstranění následků špatného hospodaření.

Další příčinou byl špatný stav horských toků, na který upozorňovali lesníci již ve 20. letech 19. století. Prudký odtok vody při dešťových průtržích, které nedokázaly smilkové hole zadržet ani odtok zpomalit, způsoboval ve výškově značně členitém terénu devastaci a zanášení koryt vodních toků, což při povodních druhotně vedlo ke škodám v okolí toků.

Obr. 28 Zanesené kolejiště u nádraží ve Vrchlabí, 1897

Obr. 29 Nejstarší vyobrazení mostu přes Labe ve Špindlerově Mlýně, litografie, 1845

Nejstarší říční stavby ve Špindlerově Mlýně

Koncem 18. století stály na levém břehu Labe v místě dnešního centra Špindlerova mlýna dvě malé skupiny chalup zvané Špalkovy boudy a Sachrový boudy. V roce 1765 přestěhoval mlynář Spindler do Špalkových bud svůj vodní mlýn z vedlejšího údolí Svatý Petr. Podle tohoto mlynáře a jeho mlýna se dnes jmenuje celé horské středisko. Vodu na mlýnská

kola tehdy přiváděl dlouhý levobřežní náhon od pevného jezu, který mlynář postavil na Labi v úzké soutěsce mezi výběžkem Kozích hřbetů na levém břehu a Medvědína na pravém břehu. Odpad od mlýna byl zaústěn do Dolského potoka, který přitékal z údolí Svatý Petr a u Špalkových bud se vléval do Labe.

Obr. 30 Labe ve Špindlerově Mlýně, pohlednice, 1903

Obr. 31 Labe před hotelem U německého císaře ve Špindlerově Mlýně, před rokem 1882

Druhý pevný jez stál na Labi těsně pod soutokem s Dolským potokem a vedl vodu pravobřežním náhonem do železné huti s hamrem, který stál od roku 1787 asi 800 m níže po toku v Bedřichově, malé osadě na pravém břehu Labe. V roce 1807 huť i s hamrem vyhořela a na jejím místě nechal hrabě Harrach v roce 1812 postavit panskou pilu na výrobu prken a šindelů, která pracovala až do roku 1913. Jez po mnohých přestavbách stojí dodnes.

Třetí pevný jez stál asi 400 m pod pilou hraběte Harracha. Od něj byla voda vedena pravobřežním dlouhým náhonem na mlýn, který zde stál od poloviny 16. století, kdy ho postavili bratři Krausové. Do náhonu nad mlýnem byla svedena také část průtoku nedalekého Honsova potoka. Ve mlýně se mlelo až do roku 1916, kdy veškerá jeho stavení byla zatopena vodou přehradní nádrže Labská.

Čtvrtý pevný jez stál asi 600 m pod ústím Honsova potoka na začátku hlubokého údolí sevřeného Šerínem na pravé straně a Přední Planinou na levé. Od

něho byla voda vedena levobřežním náhonem zprvu na kola vodního hamru, po roce 1880 do dvou brusíren na výrobu hnědé dřevoviny, základní suroviny na výrobu papíru. V roce 1893 nechali noví majitelé Adolf a Ferdinand Nettleovi jednu z nich přestavět na papírnu na výrobu hnědého papíru, který se zde vyráběl na původních strojích až do roku 1985. Tento jez i budovy bývalé papírny dosud stojí asi 400 m pod přehradou Labská.

Úprava a navyšování labských břehů ve Špindlerově Mlýně prováděli obyvatelé po každé větší povodni, zejména v okolí dřevěného mostu, po kterém vedla jediná komunikace z údolí Svatý Petr do Krausových Bud a dále přes Benecko do Vrchlabí. Touto cestou se obcházela Labská soutěska, kterou procházela na levém břehu pouze neupravená stezka pro nosiče. Teprve nová silnice dokončená v roce 1872 zkrátila cestu do Špindlerova Mlýna podél Labe. Na ochranu před dravým labským proudem byl přiléhající labský břeh u silnice opevněn kamennou rovnanou zdí.

Obr. 32 Zpevněný labský břeh před hotelem U německého císaře ve Špindlerově Mlýně, 1896

Počátky systematické péče o vodní toky v Čechách

Počátky systematické péče o vodní toky v Čechách souvisejí se dvěma povodňovými katastrofami, které postihly Rakousko-Uhersko koncem 19. století. První byla povodeň v roce 1882, jejíž katastrofální následky vedly vídeňskou vládu k přijetí říšského zákona daného dne 30. června 1884 č. 117, o opatřeních k neškodnému svádění horských vod. Na základě tohoto zákona byla ve všech zemích Rakouska-Uherska založena veřejné služba zabývající se prováděním cílených technických opatření, která by v budoucnu zabránila nebo alespoň omezila katastrofální škody v pramenných oblastech vodních toků. Výkonným orgánem této služby pro Čechy bylo od roku 1888 lesnicko-technické oddělení pro hrazení bystřin, sekce v Lanškrouně. V roce 1890 se tato sekce přestěhovala do Prahy a do roku 1928 působila pod názvem lesnicko-technické oddělení pro hrazení bystřin, odbor Král. Vinohrady. [15]

Druhou pohromou byla povodeň v roce 1897, která mnohonásobně převýšila tu z roku 1882. Rozsah škod a nedostatek financí na odstranění jejich následků opět otevřely mnohokrát diskutovanou otázku,

jakým způsobem dalo by se upravit vodstvo v zemi se zřetelem k odvodňování a zavodňování, k ochraně soukromého majetku, jakož i se zřetelem k tomu, aby se vody se stanoviska národohospodářského co nejvíce využítkovati mohlo. [16] Z široké diskuze politické i odborné veřejnosti jednoznačně vyplynula nutnost systematického postupu za podpory zákona a předem zajištěného finančního krytí ze státní pokladny. Vídeňská vláda sice uznávala oprávněnost těchto požadavků, ale nebyla ochotna se na nich finančně podílet. V roce 1901 však vláda potřebovala hlasy českých poslanců k přijetí osnovy zákona o stavbě alpských strategických železnic. Výměnou za tyto hlasy přijala říšský zákon daný dne 11. června 1901 č. 66, o stavbě vodních cest a provedení úprav řek (tzv. vodocestný zákon), na jehož základě bylo umožněno provádět rozsáhlé úpravy všech splavných řek a řek, které tvoří se splavnými řekami jednotnou vodní síť, z peněz zvláštního fondu složeného z příspěvků státu (Rakouska-Uherska) a země (Království českého). V návaznosti na tento zákon byl vydán zemský zákon daný dne 13. února 1903 č. 31, týkající se úpravních staveb říčních, jež provéstí sluší v Království českém ve

Obr. 33 Úprava koryta Labe ve Vrchlabí, 1908

Obr. 34 Labské řečiště ve Vrchlabí po povodni, 1897

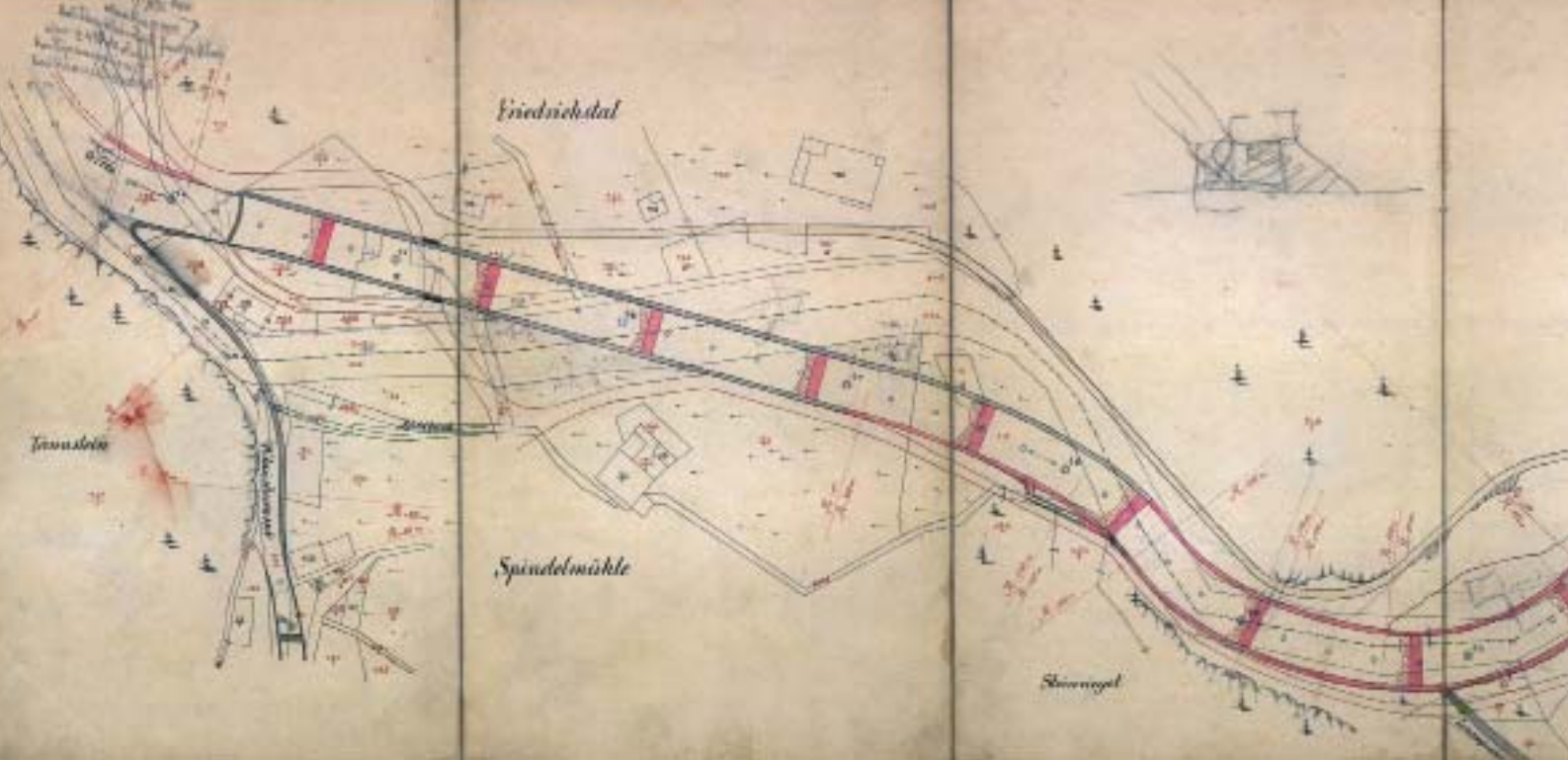
Obr. 35 Provizorní lávka u zříceného hotelu U německého císaře ve Špindlerově Mlýně, 1897

smyslu prvního odstavce § 5 zákona ze dne 11. června 1901 č. 66 ř. z., kde byly jmenovitě uvedeny řeky a říčky, kterých se úpravy v Čechách budou týkat. Úpravy vodních toků (regulace) a výstavba zahráček a přepážek údolních se měly provádět podle předem stanoveného Generálního programu na léta 1904–1912. Dohled nad plněním, zadáváním staveb a veškerými technickými, administrativními a finančními

otázkami měla na starosti zvláštní nezávislá komise složená ze zástupců vlády, zemského výboru, zemědělské rady a odborníků. Tato komise nesla jméno Zemská komise pro úpravu řek v Království českém se sídlem v Praze a působila až do roku 1931. Dozor nad stavbami a kolaudace byla záležitostí c. k. místodržitelství, po roce 1918 zemské správy politické zemského úřadu.

Obr. 36 Zavalené labské řečiště ve Špindlerově Mlýně, 1897

Obr. 37 Návrh nové trasy koryta Labe ve Špindlerově Mlýně, 1908

Úprava Labe ve Špindlerově Mlýně

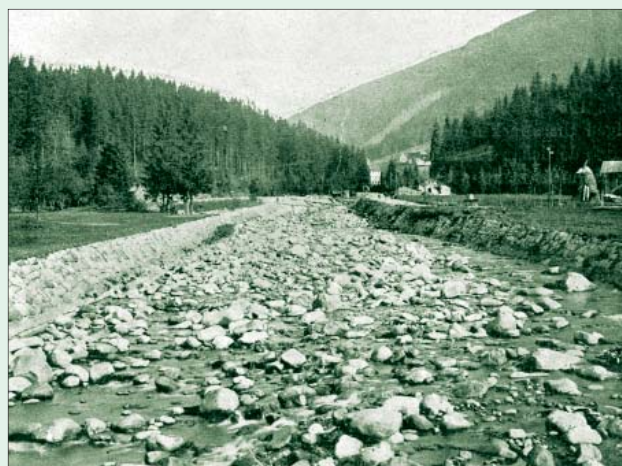
Labe od pramene po soutok s Honsovým potokem u bývalého Krausova mlýna v Krausových Boudách (nyní Labská) včetně přítoků příslušelo od roku 1884 pro svůj bystřinný charakter do kompetence veřejné služby hrazení bystřin a strží. V roce 1895 dokončilo c. k. lesnicko-technické oddělení pro hrazení bystřin, odbor Král. Vinohrady první rámcový projekt na obnovu koryta ve Špindlerově Mlýně, které bylo poničeno povodní v roce 1882. Záměrem bylo vytvoření kynety v dosavadním labském řečišti od zaústění Medvědí strouhy po zaústění Honsova potoka. Součástí prací mělo být také opevnění výustní části Medvědího potoka, Bílého Labe a Dolského potoka, které se v tomto úseku vlévaly do Labe. Projekt dále počítal s výstavbou šesti kamenných přehrážek v pramenné oblasti Bílého Labe pod Čertovým svahem.

Než však mohlo být přistoupeno k realizaci tohoto projektu, zmizelo centrum Špindlerova Mlýna pod nánosy kamení a šterku, které voda přinesla ze svahů Sedmidolů (horská úbočí Labského a Čertova dolu) a Stříbrného hřebenu při povodni v roce 1897.

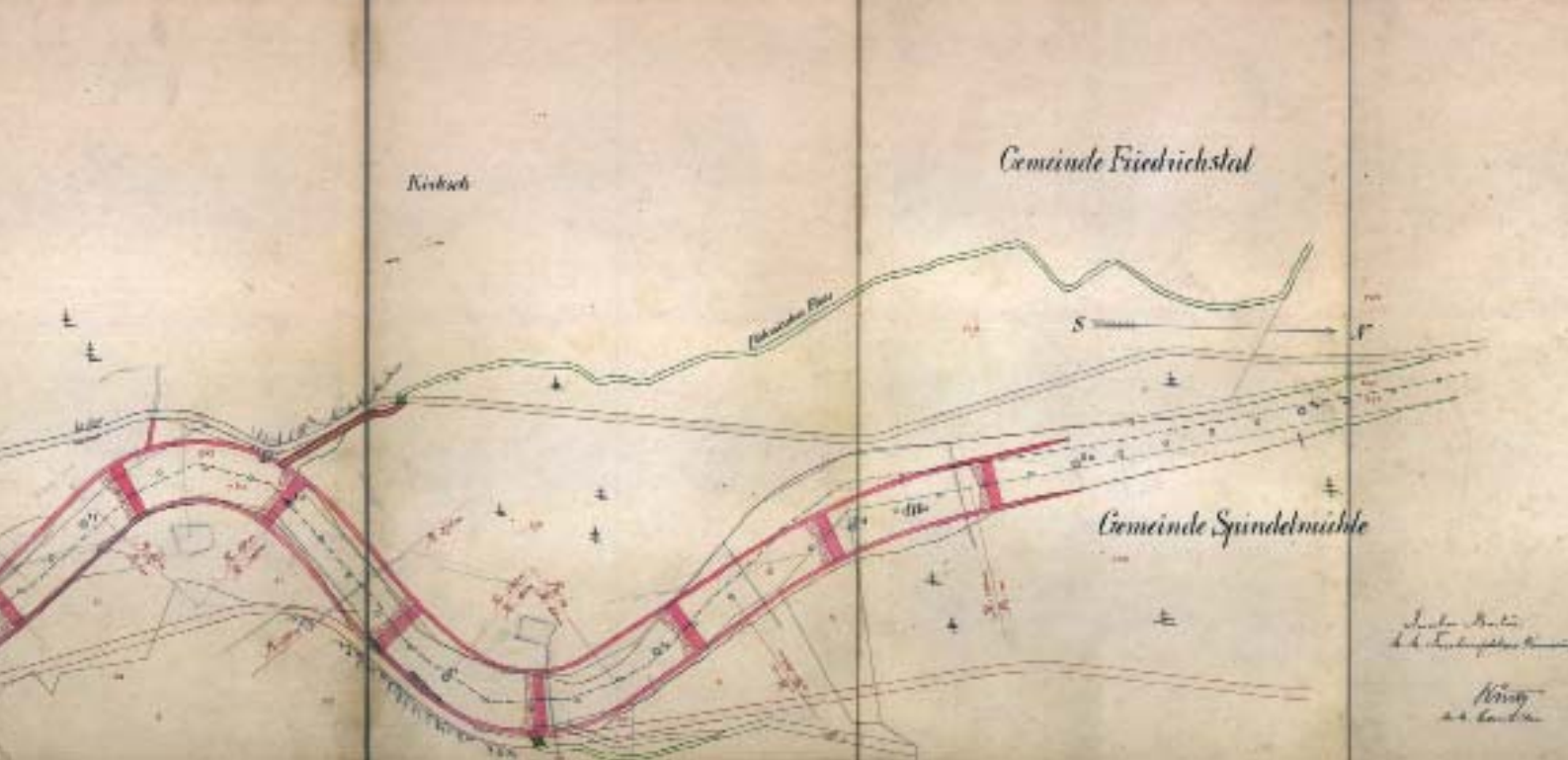
Po opadnutí povodně bylo nejprve třeba obnovit koryto Labe ve Špindlerově Mlýně, aby se zamezilo dalším škodám a mohl být ve Špindlerově Mlýně obnoven dřívější ruch. Tyto práce provedlo c. k. lesnicko-technické oddělení pro hrazení bystřin, odbor Král. Vinohrady v letech 1897–1898. Zároveň zahájilo práce na novém projektu celkové úpravy Labe přes Špindlerův Mlýn a hrazení bystřin s velkým sklonem dna, které se největší měrou podílely na povodňové katastrofě.

Obr. 38 Úprava Labe pod Dívčí lávkou ve Špindlerově Mlýně, 1905

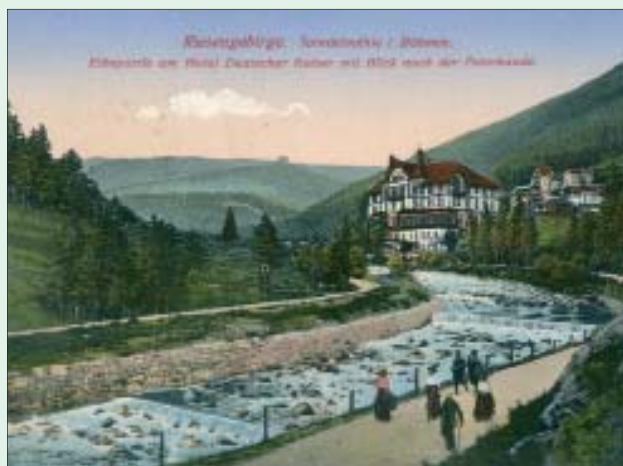
Obr. 39 Provizorní úprava koryta Labe přes Špindlerův Mlýn, 1899

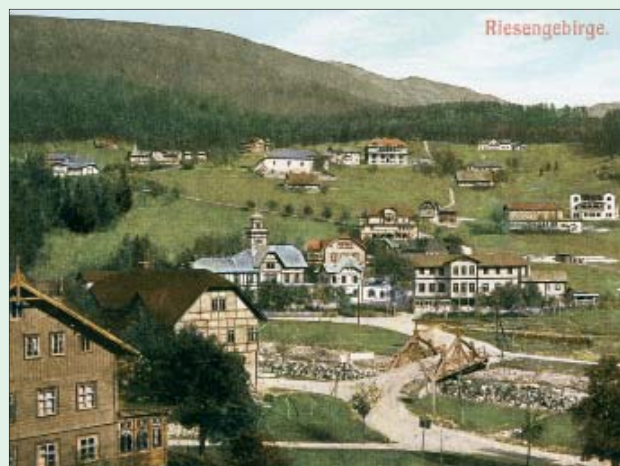
V roce 1903 převzala nově ustavená Zemské komise pro úpravu řek v Království českém od c. k. místodržitelství veškeré technické, administrativní a finanční otázky úpravy horního Labe po zaústění Honsova potoka pod Špindlerovým Mlýně. Ve smyslu říšského zákona č. 66/1901 mělo totiž horní Labe tvořit jednotnou vodní síť s řekami, o jejichž splavnění se pracuje (pozn. s budoucí labskou vodní cestou od Jaroměře po Mělník), a to z hlediska přivádění vody a vzhledem k posouvání valounů... Jelikož v té době již byly práce na úpravě Labe ve Špindlerově Mlýně v plném proudu, bylo dohodnuto, že c. k. lesnicko-technické oddělení pro hrazení bystřin, odbor Král. Vinohrady bude v pracích pokračovat, ale pod dohledem Zemské komise pro úpravu řek v Království českém a financování prací bude z peněz státního fondu na úpravu a splavnění řek.

Úprava Labe ve Špindlerově Mlýně probíhala v letech 1899–1913 ve dvou etapách:

- **1. etapa** probíhala v letech 1905–1907, při ní byla provedena úprava koryta od soutoku s Bílým Labem směrem do Špindlerova Mlýna v délce 550 m. Koryto mělo ve dně šířku 20 m a břehy opevněné oboustrannými zdi se sklonem líce 1:1. Tyto zdi byly založeny na podezdívce sahající 1,5–2 m pod dno řečiště. Hloubka koryta byla 2 m. V tomto úseku byly postaveny dvě přehrážky s retencí.
- **2. etapa** probíhala v letech 1908–1913, při ní byla provedena úprava v délce 1240 m v úseku přibližně od současné lávky u lanovky na Medvědíin po vodě k soutoku s Dolským potokem. Mezi dokončeným úsekem 1. etapy byl vynechán skalnatý úsek přibližně 230 m dlouhý. Horní úsek úpravy v délce 800 m byl veden v původní trase a zbývající v trase vyhloubené v letech 1897–1898. Pro zmírnění spádových poměrů bylo v tomto úseku postaveno 16 přehrážek a řada fixačních prahů.

Obr. 40 Úprava Labe u nového hotelu U německého císaře ve Špindlerově Mlýně, pohlednice, 1915

Obr. 41 Provizorní úprava Labe ve Špindlerově Mlýně, 1909

Obr. 42 Kontrolní den ve stykové komoře obtokové a přepadové šachty na přehradě Les Království, 1911

Výstavba údolních nádrží

Po povodni 1897 bylo zřejmé, že pouhým zkapacitněním koryt vodních toků bez retenčních možností údolních nádrží se v budoucnu nebude možné ničivým následkům povodní vyhnout ani je alespoň účinně omezit. Již v roce 1902 byla k dispozici studie zpracovaná hydrografickým oddělením zemského úřadu v Praze, ve které byl na horním toku Labe vytipován přehradní profil pod Špindlerovým Mlýnem, u Debrného a nad Dvorem Králové nad Labem. Z těchto profilů byl do *Generálního programu pro provádění říčních úprav, zahrázek a přepážek údolních, které provést se mají v době 1904–1912*, který se sestavoval v roce 1903, pro omezené finanční prostředky vybrán na horním Labi pouze jeden, a to u lesa Království nad Dvorem Králové nad Labem, ...*údolní přepážka by měla za účel vyrovnati nepříznivé následky vyvolané pro dolejší kraje na řece urovnáním koryta a zpřímením jeho při úpravách ve tratích hořejších; touto stavbou má rovněž docílena býti vydatná ochrana proti velké vodě pod Dvorem Králové n. L.* [16]

V roce 1904 byly již přípravné a měřičské práce pro tuto nádrž hotovy a c. k. místodržitelství začalo se zpracováním projektu přehrady. Téhož roku se zástupci nejdůležitějších vrchlabských interesentů obrátili na c. k. ministerstvo vnitra se žádostí o výstavbu další retenční nádrže, která by byla umístěna

blíže k prameni Labe. Dovolávali se při tom zemského zákona daného dne 13. února 1903 č. 31, ve kterém se výslovně mluvilo o údolních přepážkách v prameništi, a tomu výstavba přehrad nad Dvorem Králové nad Labem neodpovídala. Svoji žádost dále dokládali obavou z nedostatečné ochrany před povodněmi, která se očekávala od úprav a výstavby přehrad podle Generálního programu. Toto podání vyvolalo širokou diskuzi a také pochybnosti, neboť podle mínění odborníků zůstalo pro pramennou část Labe nevyřešeno zachytávání valounů, které při povodni v roce 1897 způsobily ve Vrchlábí obrovské materiální škody. Vznikly rovněž obavy, že povodní přinesené kamení by mohlo časem zmenšit kapacitu koryta v upravených částech toku. Zemská komise pro úpravu řek v Království českém požadavky zvažila a požádala Dr. Prof. Ing. Otto Intzeho (1843–1904), profesora pozemního stavitelství a vodních staveb na technické vysoké škole v německých Cáchách, o odborný posudek v obou záležitostech.

Prof. Intze jednoznačně doporučil ... *též v nejhořejší trati Labe, která se má upravit, zřídit vodní nádrž, jež by měla mimo zadrženi škodlivých vod také za účel zlomiti živou sílu dolů se řítících vod a zameziti přivádění valounů a šterku a plavení vyvrácených stromů atd.* Dále uvedl, že výstavbou další nádrže lze podstatně ušetřit při

úpravě koryta v úseku pod nádrží, neboť koryto již nebude muset být dimenzováno na největší známý průtok dosažený při povodni v roce 1897, ale pouze na průtok, který bude ovládaný výše ležící nádrží. [16] Na základě tohoto posudku bylo rozhodnuto o výstavbě druhé nádrže u Krausových Bud.

O výstavbě další nádrže na Labi, a to v Labské soutěsce nad Vrchlabím uvažoval *Státní vodohospodářský plán Republiky československé* zpracovaný v letech 1949–1953. Tato nádrž měla kromě ochrany území při povodních sloužit především pro nadlepení v soustavě horního Labe. Předběžně byly navrženy tři alternativní výšky koruny hráze (20 m, 46,3 m a 53,3 m). V současné době se však s výstavbou této přehrady neuvažuje.

Přehrada Labská (dříve u Krausových Bud)

Při výběru přehradního profilu byly posuzovány dvě alternativy. První v Labské soutěsce mezi Špindlerovým Mlýnem a Horním Vrchlabím a druhá u horního Krausova mlýna pod Honsovým potokem pod Špindlerovým Mlýnem. První alternativa byla z hlediska technického i finančního výhodnější, ale velká papírna firmy Nettel pod Krausovými Boudami

by zůstala bez očekávané protipovodňové ochrany. Z tohoto důvodu byla nakonec zvolena alternativa druhá.

Stavbu podle projektu technického oddělení pro stavby vodní při c. k. místodržitelství v Praze zadala Zemská komise pro úpravu řek v Království českém firmě Bratři Redlich & Berger z Vídně a železná konstrukce a součásti firmě Fanta & Jireš z Prahy-Nuslí. Stavba proběhla v letech 1910–1916. Přehradní hráz je tížná oblouková tzv. Intzeho typu z místního rulového lomového kamene s oběma líci vyzděnými částečně řádkovým zdívem a částečně lomovým kamenem s výškou koruny hráze nad základovou spárou 41,50 m.

Přehrada byla původně vyzdobena dvouhlavou rakouskou orlicí umístěnou na vzdušném líci přehrady těsně pod korunou. Pod ní byly umístěny několikametrové iniciály rakouského císaře Františka Josefa I. provedené z vyčnívajících obkladních kamenů líce. Po vzniku Československé republiky v roce 1918 byla vedena řada jednání týkající se odstranění těchto symbolů mocnářství. V roce 1920 byla rakouská orlice zabetonována a v roce 1926 byly iniciály kamenicky upraveny na iniciály Republiky Československé.

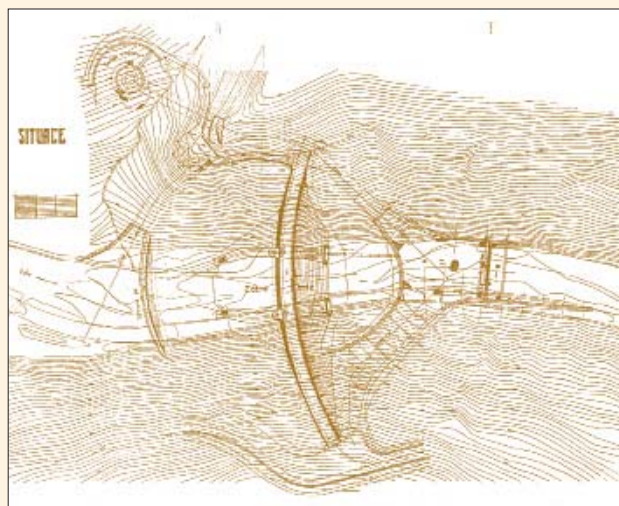

Obr. 43 Kontrolní den na přehradě Labská, 1912

Přehrada Labská

Obr. 44 Stav prací v roce 1911

Obr. 45 Dispoziční uspořádání jednotlivých přehradních objektů

Obr. 46 Ochranný jez při vstupu do odtokového tunelu, 1913

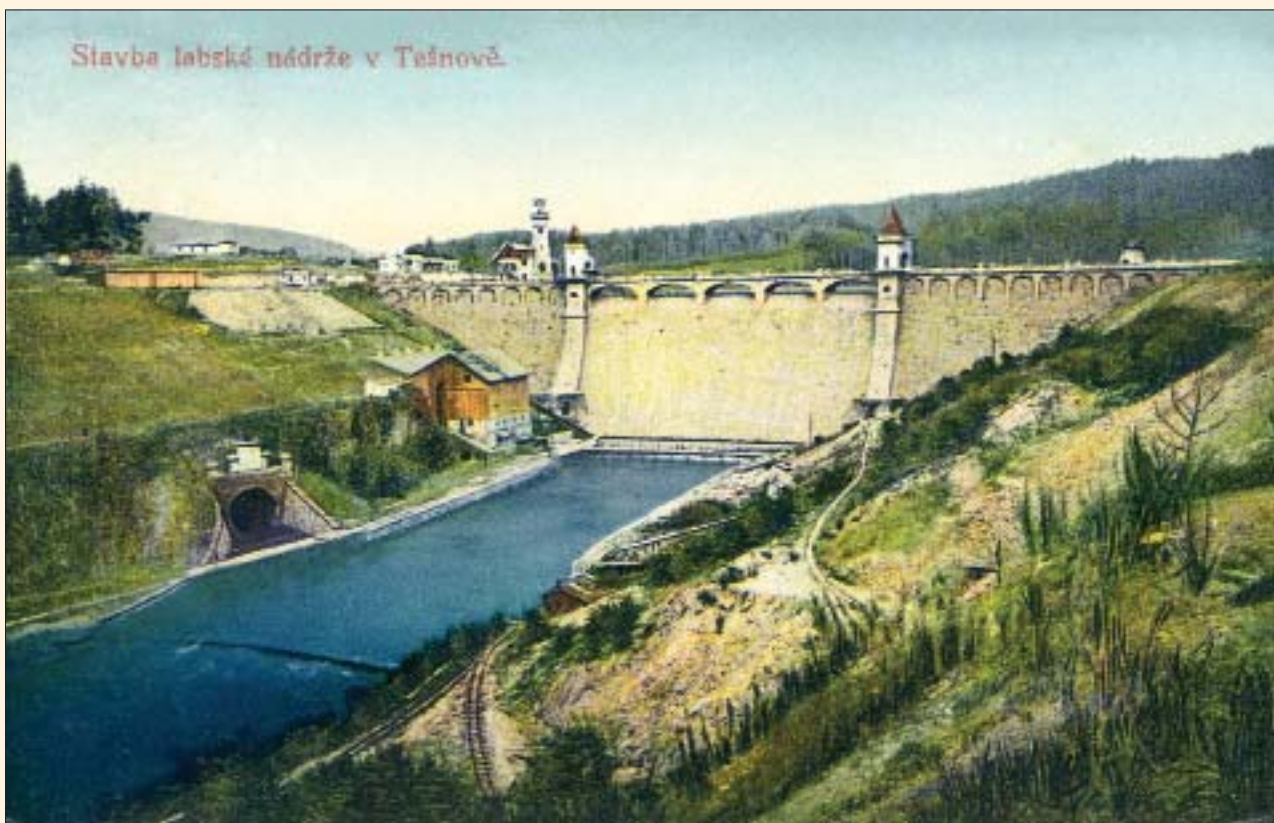
Obr. 47 Šachtový přeliv

Obr. 48 Stav prací v roce 1914

Obr. 49 Vzdušní líc přehrady

Obr. 50 Přepraha Les Království, pohlednice, 1917

Přepraha Les Království (dříve v lese Království, přepraha Tešnovská či Bílá Třemešná)

S výstavbou přeprahy v úzkém kaňonovitém údolí řeky Labe nad Dvorem Králové nad Labem poblíž starého vyhořelého Röslova mlýna v Tešnově se počítalo již od roku 1902. S výstavbou bylo započato v roce 1909, kdy Zemská komise pro úpravu řek v Království českém zadala stavební část firmě Ing. J. V. Velflík v Praze a dodávku železných konstrukcí firmě Fanta & Jireš v Praze. Architektonické detaily navrhnul arch. Josef Valečka, c. k. inženýr při pražském místodržitelství. Stavba proběhla v letech 1910–1919, prodloužení doby výstavby značně ovlivnila 1. světová válka.

Přeprahdní hráz je gravitační, oblouková zděná z královédvorského pískovce s výškou koruny hráže nad základovou spárou 41 m. Kromě ochranné funkce se počítalo také s využitím vodní energie ve vodní elektrárně, která byla v letech 1920–1923 přistavěna na pravém břehu pod hrází. Stavební práce prováděla opět firma Ing. J. V. Velflík v Praze, technologickou část dodala firma Českomoravská-Kolben z Prahy a elektrické zařízení firma Křižík. V původním záměru bylo počítáno, že nová průběžná vodní elektrárna bude využívána rovněž jako špičkový zdroj k pokrytí okamžitých nároků na výrobu elektrické energie. Z tohoto důvodu byla níže po toku ve Verdeku projektována vyrovnávací nádrž o objemu 180 tis. m³ vody se sypanou přeprahdní hrází a zděným jádrem [17]. Po koruně hráže měla vést místní komunikace

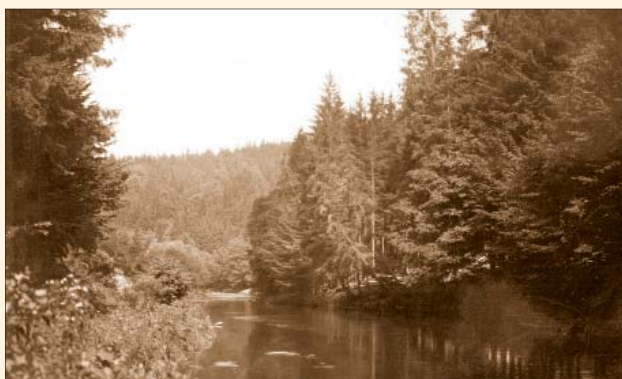
Verdek–Filířovice, která by nahradila nevyhovující cestní spojení. V ose toku měla být umístěna průběžná vodní elektrárna [18]. K realizaci projektu pro nedostatek financí nikdy nedošlo.

Přepraha Les Království včetně domku hrážného a vodní elektrárny je od roku 1958 nemovitou kulturní památkou.

Obr. 51 Architektonická úprava koruny přeprahy Les Království

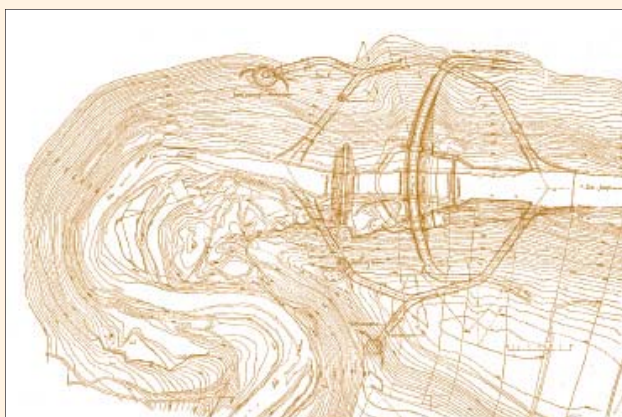
Přehrada Les Království

Obr. 52 Labe v Tešnově před zahájením výstavby přehrady, 1909

Obr. 53 Labské údolí s Tešnovským mlýnem před zahájením výstavby, 1909

Obr. 54 Dispoziční uspořádání jednotlivých přehradních objektů

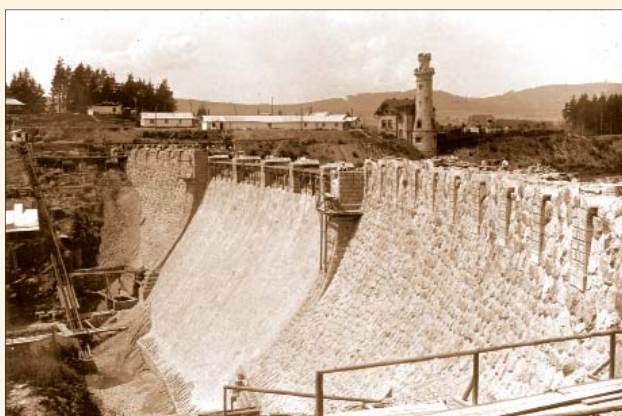
Obr. 55 Levobřežní zářez pro zavázání přehradní hráze, 1912

Obr. 56 Dokončovací práce na pravobřežním šachtovém přelivu, 1912

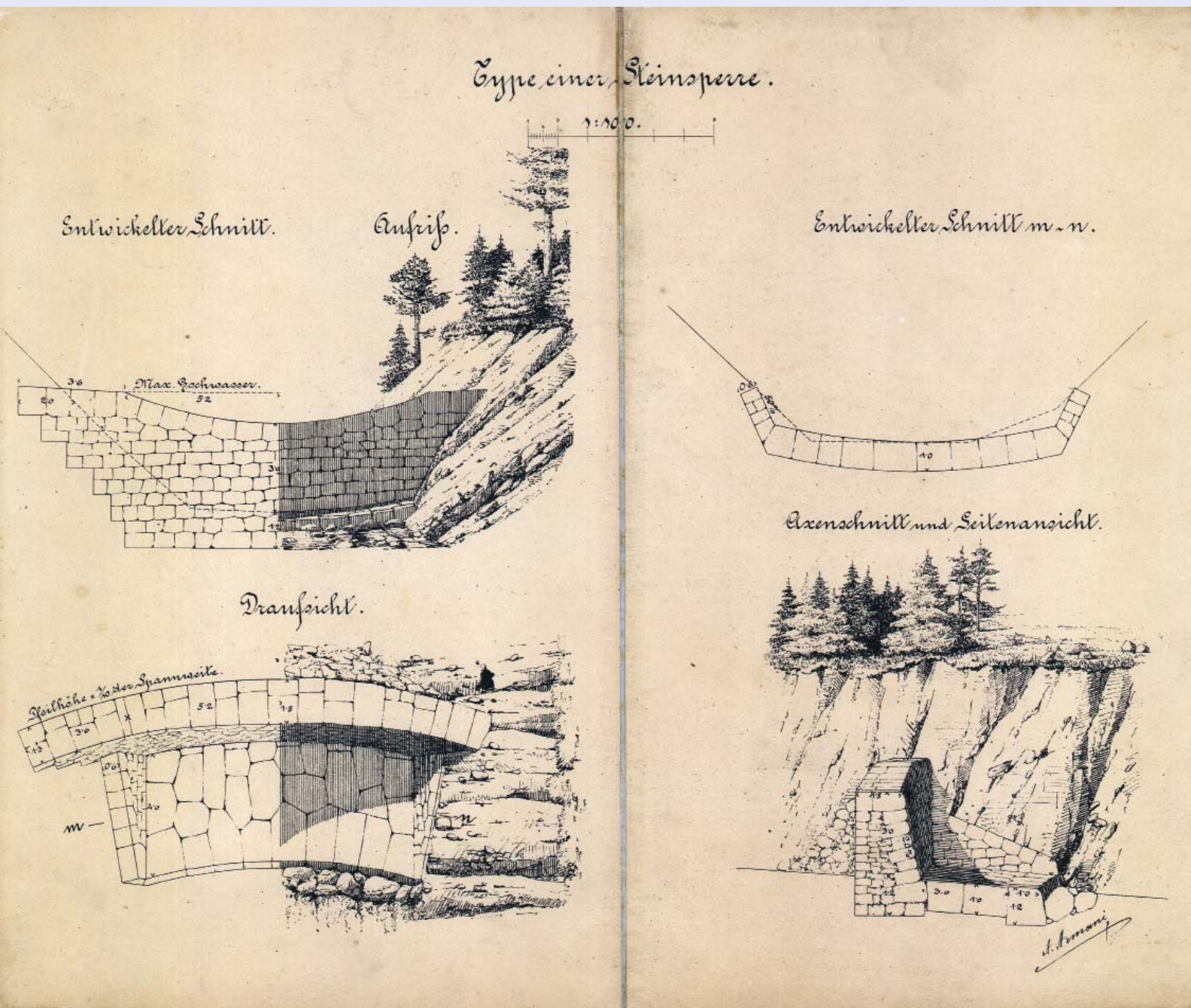
Obr. 57 Stav prací v roce 1913

Obr. 58 Vyzdívání přelivů v koruně hráze, 1914

Obr. 59 Závěrečné zaměřování přehradních objektů, 1919

Obr. 60 Obecný projekt šterkové přepážky pro krkonošské bystriny, 1895

Hrazenářské práce v pramenné oblasti Labe

Současně s 1. etapou úpravy Labe ve Špindlerově Mlýně provádělo c. k. lesnicko-technické oddělení pro hrazení bystřin, odbor Král. Vinohrady v letech 1899 – 1905 hrazenářské práce na Labi nad soutokem s Bílým Labem, na Medvědí potoce, Bílém Labi, Červeném potoce, Dířeče, Černém potoce, Čertově potoce a Dolském potoce. Základem hrazenářských prací v Krkonoších byly příčné objekty, přehrážky, které slouží ke stabilizaci dna toků s velkým spádem a snížení podélného sklonu dna. Přehrážky mohou mít retenční prostor pro zachytávání valounů a spláví.

Dalším prvkem hrazenářských prací jsou kamenné žlaby, tedy kamenem opevněné koryto pro soustředění průtoku s unášenými valouny a ochranu svahu v úsecích s enormním spádem. Práce probíhaly za nesmírně těžkých pracovních podmínek ve velmi obtížně přístupném terénu. Na stavbě byli zaměstnáni převážně dělníci z alpských zemí. Vše, včetně stavebního materiálu, se na staveniště dopravovalo ručně. Kámen na stavbu se většinou dovážel z lomu v Čertově dole (údolí Bílého Labe).

Obr. 61 Hrazenářské práce na Labi před soutokem s Bílým Labem

Labe nad soutokem s Bílým Labe

Hrazenářské práce na Labi nad soutokem s Bílým Labem u Dívčí lávky byly prováděny na délku 1400 m až k zaústění Medvědího potoka, kde převýšení dosahuje přibližně 47 m. V celém úseku bylo postaveno 15 přehrážek, některé s kamennými skluzy na vyrovnání spádu. Dno a oba břehy byly v exponovaných úsecích opevněny těžkou kamennou dlažbou, zejména v místech, kde bylo koryto původně rozvětveno. Žádná s přehrážek neměla retenci. Proto byl v roce 2009 tento systém přehrážek doplněn o jednu kamennou průtočnou přehrážku s retencí.

Obr. 62 Velká šterková přepážka v Labském dole

Obr. 63 Soutok Labe s Bílým Labem

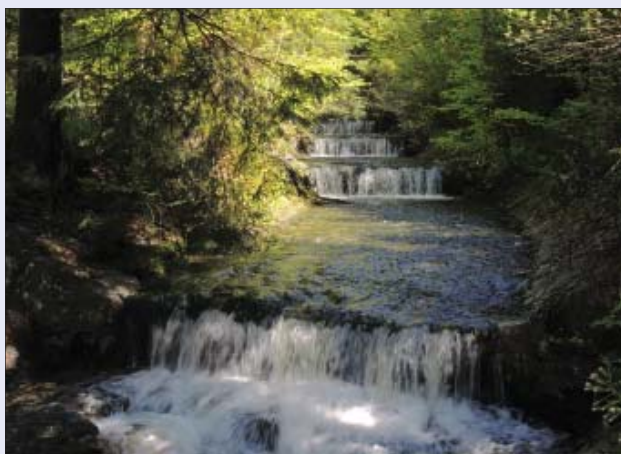
Obr. 64 Kaskáda stupňů na Labi U Dívčí lávky

Obr. 65 Projekt hrazenářských prací na Medvědí potoce, 1912

Medvědí potok

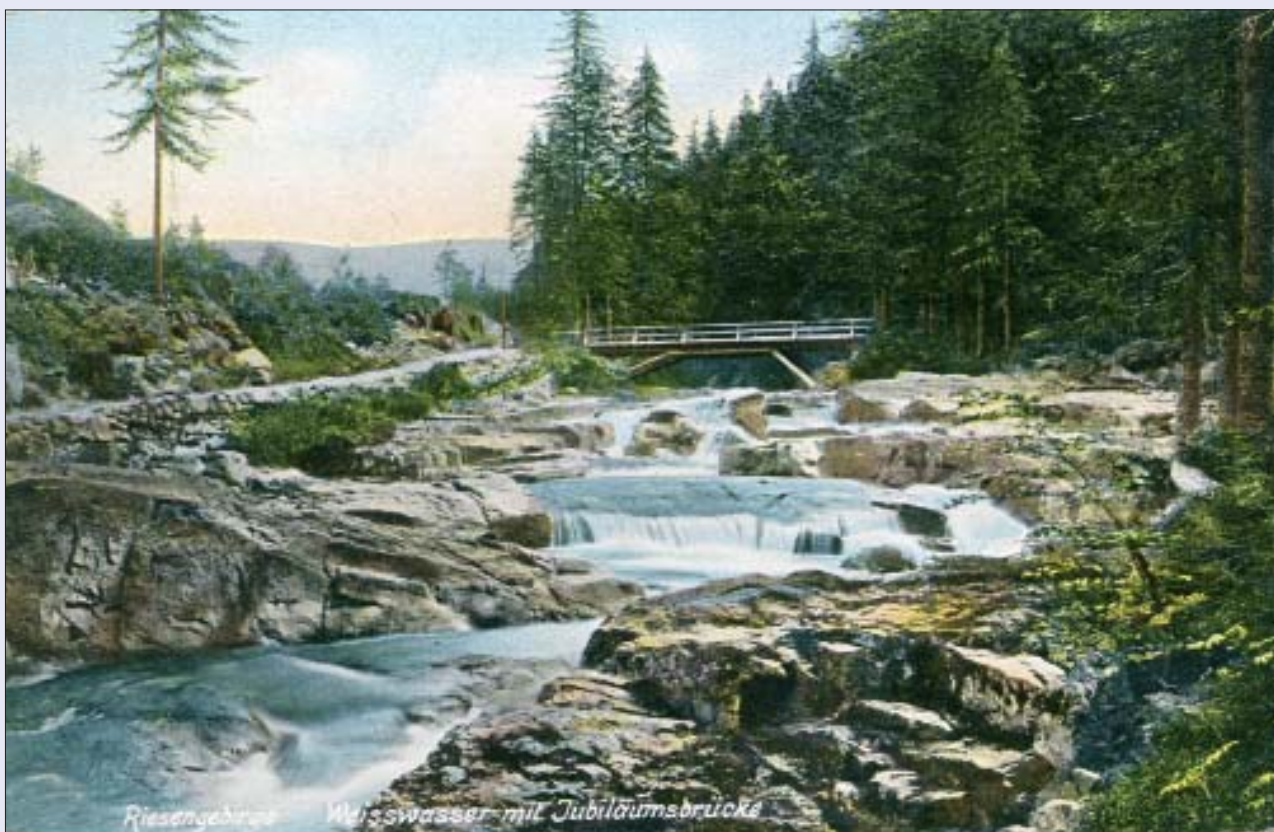
Medvědí potok pramení pod Velkým Šišákem v nadmořské výšce 1280 m a vlévá se zleva do Labe přibližně 1,5 km nad soutokem s Bílým Labem v nadmořské výšce 815 m. Délka této bystřiny je 3,3 km. Hrazenářské práce byly provedeny v km 0,00–0,51, kde převýšení dosahuje přibližně 200 m. V tomto úseku bylo postaveno celkem 50 přehrážek, z nich poslední má retenční prostor. Ve dvou úsecích dlouhých 383 m a 63 m tvoří koryto mezi přehrážkami kamenný žlab. V km 0,51–1,80, kde převýšení dosahuje 160 m, bylo postaveno 8 přehrážek a byly upraveny a opevněny výustní části dvou přítoků.

Obr. 66 Kaskáda stupňů na Medvědí potoce

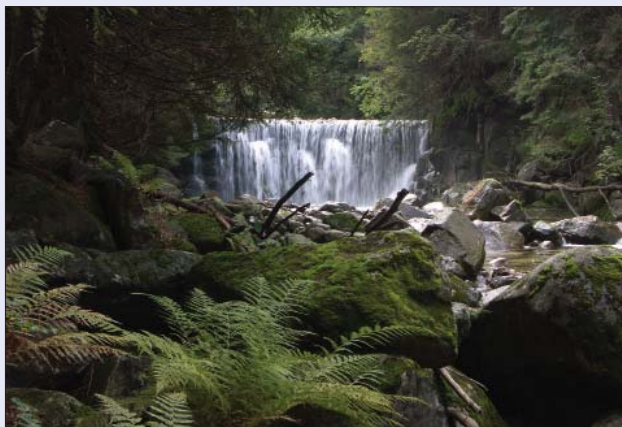
Obr. 67 Dlážděné žlaby mezi jednotlivými stupni na Medvědí potoce

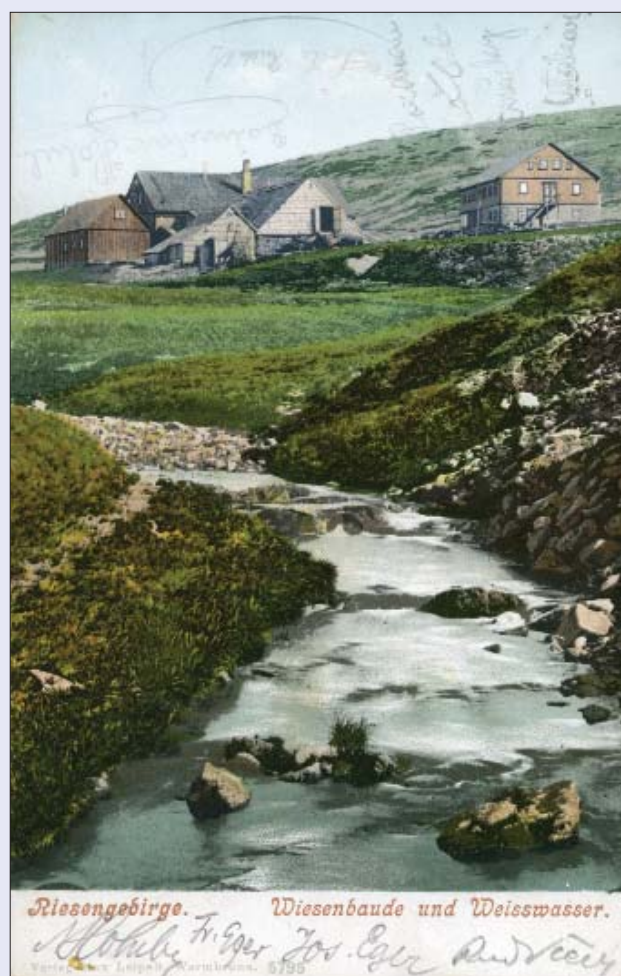
Obr. 68 Dívčí přejí na Bílém Labi, pohlednice, 1912

Bílé Labe

Bílé Labe pramení v západní části Úpského rašeliště v nadmořské výšce 1465 m a vlévá se zprava do Labe u Dívčí lávky nad Špindlerovým Mlýnem v nadmořské výšce 768 m. Jeho délka je 9,63 km. V km 0,00–4,70 (po soutok s Čertovou strouhou u chaty U Bílého Labe) vytváří Bílé Labe 10 kaskád a vodopádů, z nichž nejznámější je Velký vodopád vysoký 3,8 m, Dlouhý vodopád vysoký 14,5 m nebo Plotnový vodopád vysoký 5,3 m. V tomto úseku byla postavena jedna přehrážka s retencí výšky přibližně 3,5 m. Hlavní hrazenářské práce probíhaly v km 4,70–6,30, kde převýšení dosahuje přibližně 170 m. Zde bylo postaveno 21 přehrážek, z toho mnohé s retencí.

Obr. 69 Velká šterková přepážka na Bílém Labi v Čertově dole

Obr. 70 Bílé Labe pod Luční boudou, pohlednice, 1903

Obr. 71 Úprava výustní části Dolského potoka, 1907

Dolský potok

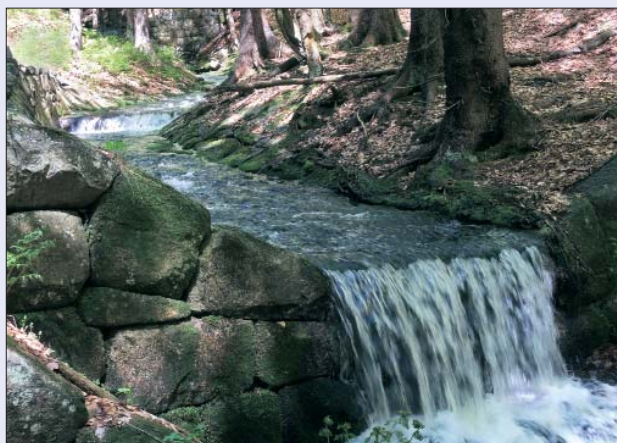
Dolský potok pramení mezi Luční horou a Zadní Planinou poblíž horské chaty Výrovka v nadmořské výšce 1390 m a vlévá se zleva do Labe ve Špindlerově Mlýně v nadmořské výšce 715 m. Délka bystřiny je 7 km. Hrazenářské práce byly do roku 1912 provedeny pouze v km 0,20–0,67, a to zejména na ochranu obydlí ve Špindlerově Mlýně a cesty do Svatého Petra. V celém úseku bylo koryto vyrovnáno a rozšířeno na 9 m ve dně. Pravý břeh byl opevněn kamennou zdí průměrné výšky 1,8 m se základy v hloubce 1,5 m, levý břeh byl vysvahován a opevněn dlažbou. Dno bylo vydlážděno a spád dna zmírněn kamennými stupni. Na konci úpravy byla postavena kamenná přehrážka s retencí.

Obr. 72 Současný stav úpravy Dolského potoka

Červený potok

Červený potok pramení na svahu Dívčích kamenů pod bývalou Petrovou boudou v nadmořské výšce přibližně 1260 m a vlévá se zprava do Bílého Labe v nadmořské výšce přibližně 802 m. Délka této bystřiny je 3,1 km. Hrazenářské práce jsou provedeny v km 0,00–1,40, kde převýšení dosahuje přibližně 140 m. V tomto úseku bylo postaveno 10 přehrážek, některé s retencí. V jednom úseku dlouhém 200 m tvoří koryto mezi přehrážkami kamenný žlab. Na pravostranném přítoku Dírečka je postavena jedna přehrážka.

Obr. 73 Hrazenářské práce na Červeném potoce

Obr. 74 Přírodní stupeň a štěrková přepážka na Čertově strouze

Čertova strouha

Čertova strouha pramení pod Stříbrným hřebenem v nadmořské výšce 1415 m a vlévá se zprava do Bílého Labe v nadmořské výšce 1000 m. Délka této bystřiny je 2,8 km. Hrazenářské práce jsou provedeny v km 0,17–1,60, kde převýšení dosahuje asi 170 m. V celém úseku bylo postaveno 43 přehrážek, některé s retencí. Ve dvou úsecích dlouhých 120 a 60 m tvoří koryto mezi přehrážkami kamenný žlab.

Černý potok

Černý potok pramení na svahu Čihadla v nadmořské výšce přibližně 1030 m a vlévá se zprava do Bílého Labe v nadmořské výšce přibližně 820 m. Délka bystřiny je 1 km. Hrazenářské práce byly provedeny v km 0,00–0,54, kde převýšení dosahuje 145 m. V celém úseku bylo postaveno 11 přehrážek. V jednom úseku dlouhém přibližně 250 m je koryto vedeno v kamenném žlabu.

Obr. 75 Zdrž štěrkové přepážky na Čertově strouze

Obsah

Horní Labe	1
Kde vlastně Labe pramení?	3
Labská studánka neboli studně	6
Výzdoba okolí Labské studánky	8
Krkonoše a jejich bohatství	9
Plavení dřeva z Krkonoš do Vrchlabí.....	11
Velké krkonošské povodně konce 19. století	12
Nejstarší říční stavby ve Špindlerově Mlýně	16
Počátky systematické péče o vodní toky v Čechách	18
Úprava Labe ve Špindlerově Mlýně	20
Výstavba údolních nádrží	22
Hrazenářské práce v pramenné oblasti Labe	27

Poděkování

Děkujeme Krkonošskému muzeu ve Vrchlabí za laskavé zapůjčení doprovodných obrazových materiálů.

Text byl přeložen do němčiny s podporou sekretariátu Mezinárodní komise pro ochranu Labe (MKOL).

Zdroj fotografií, pohlednic a plánů

Povodí Labe, státní podnik: obr. č. 2, 3, 4, 5, 15, 16, 17, 37, 38, 39, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 74 a 75.

Krkonošské muzeum ve Vrchlabí: obr. č. 6, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36 a 43.

Soukromá sbírka pohlednic a litografií Zlaty Šámalové z Hradce Králové: obr. č. 1, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 20, 29, 30, 40, 41, 50, 68, 70 a titulní.

Použitá literatura

- [1] E. Šimek, *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia*, svazek II., Brno, 1935.
- [2] M. Bartoš, P. Klimeš a J. Louda, *Nejstarší obrazová mapa Krkonoš*, Správa Krkonošského národního parku, 2012.
- [3] T. Lokvenc, *Toulky krkonošskou minulostí*, Hradec Králové: KRUH, 1978.
- [4] J. Ambrož, „Tři doby Krkonoš,“ *Oslava 250. výročí vysvěcení pramene Labe a prvního hromadného výstupu na Krkonoše*, 1934.
- [5] M. Gerstner, „Pojďte s námi na hora,“ *Krkonoše*, p. 27, říjen 1983.
- [6] V. Durych, *Krkonoše. Cestopisné kresby.*, Pardubice: Knihotiskárna Jindřicha Paka v Kolíně, 1897.
- [7] V. Pilous, „Neklidné svahy,“ *Krkonoše*, 1978.
- [8] „Zprávy z Trutnovska,“ *Národní listy*, p. 2, 20. červenec 1882.
- [9] J. Švec, „Velké krkonošské povodně,“ *Krkonoše*, pp. 10-12, 1973.
- [10] A. Hynek, *Veliká povodeň v Čechách ve dnech 29. – 31. července 1897*, Praha: Vlastním nákladem, 1897.
- [11] V. Kakos, „Extrémní srážky a povodně ke konci července 1897 na území Čech,“ *sborník semináře Extrémní srážky*, Praha 1997.
- [12] *Povodeň roku 1897 v Rakousku*, Vídeň: Hydrografická služba v Rakousku, 1898.
- [13] V. Matoušek, „Katastrofální povodně na horním Labi v roce 1897 a 1997,“ Praha, 2002.
- [14] „Povodeň v Krkonoších,“ *Národní listy*, pp. str. 1–2, 2. srpen 1897.
- [15] J. Bělský, *Hrazení bystřin a strží v českých zemích v letech 1884 až 2004*, Lesy české republiky, s. p., 2006.
- [16] *První výroční zpráva o činnosti Zemské komise pro úpravu řek v království Českém od ustavení se jejího do konce roku 1905*, Praha, 1906.
- [17] J. Kuklík, *Údolní přehrada na Labi nad Dvorem Králové*, Praha, 1927.
- [18] K. Martinak, *Těšnovská přehrada, historie vodního díla na horním toku Labe, Dvůr Králové nad Labem: ELLI print, spol. s r. o., 2009.*
- [19] „Zápis z VI. plenární schůze zemské komise pro úpravu řek v království Českém,“ č. Národní archiv Praha, fond Prezidium Zemské komise pro úpravu řek v království Českém, karton 1, 10. listopadu 1904.

Pro veřejnost, podnikatelské subjekty a obchodní partnery Povodí Labe, státní podnik provádí:

- Odběry vzorků a rozbory pitné vody.
- Odběry vzorků a analýzy povrchových a odpadních vod, sedimentů, plavenin, čistírenských kalů, biologických materiálů a zajišťuje granulometrické rozbory.
- Projekční činnost a inženýring v oblasti vodních staveb.
- Práce speciálních stavebních mechanismů.

Víta Nejedlého 951
500 03 Hradec Králové
tel. 495 088 111
fax: 495 407 452
e-mail: labe@pla.cz
www.pla.cz

Publikaci vydalo v srpnu 2014 Povodí Labe, státní podnik, jako účelový náklad
Text: Ing. Zlata Šámalová
Redakce: Ing. Ladislav Merta, Ing. Zlata Šámalová

Technické zpracování, obálka a grafická úprava: Pep-in, s. r. o., Hradec Králové
Tisk: GARAMON s.r.o. Hradec Králové

